

Міністерство освіти і науки України
Західноукраїнський національний університет
Кафедра фінансів ім. С.І. Юрія

Подольак Оксана Євгенівна

ФІНАНСОВА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

спеціальність 072 «Фінанси, банківська справа та страхування»
освітньо-професійна (наукова) програма «Фінанси»
випускна кваліфікаційна робота за освітнім ступенем «магістр»

Виконала студентка
групи ФФзм-21
Подольак О.Є.

Науковий керівник:
к.е.н., доцент
Савчук С. В.

Кваліфікаційну роботу
допущено до захисту
«___» грудня 2023 р.

Завідувач кафедри
_____ д.е.н., професор А. Крисоватий

Тернопіль – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ	6
1.1. Сутність, принципи і складові фінансової політики держави	6
1.2. Особливості фінансової політики України в умовах воєнного стану	17
Висновки до розділу 1	23
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	24
2.1. Пріоритети державної фінансової політики	24
2.2. Основні напрямки бюджетної політики	27
2.3. Формування та використання коштів державного і місцевих бюджетів	30
2.4. Особливості податкової і митної політики	36
2.5. Тенденції боргової політики	41
Висновки до розділу 2	44
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ	46
3.1. Проблеми реалізації фінансової політики в умовах війни та шляхи їх вирішення	46
3.2. Напрямки фінансової політики України в умовах післявоєнного відновлення країни	51
Висновки до розділу 3	56
ВИСНОВКИ	58
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	61
ДОДАТКИ	67

ВСТУП

Фінансова політика в кожній державі займає особливе місце в системі державного управління. Як кожна політика, вона представляє собою систему цілей і заходів, що проводить держава у фінансовій системі. Фінансова політика є складовою частиною економічної політики держави і підпорядкована її цілям. В умовах повномасштабної війни, яку розв'язала Російська Федерація проти України у 2022 році, суттєвих змін зазнає фінансова політика. Основним її спрямуванням стала акумуляція ресурсів для цілей забезпечення Збройних Сил України, оборони країни, підтримки військовослужбовців і членів їх сімей, забезпечення внутрішньо переміщених осіб, відшкодування завданих війною збитків і відновлення економіки. Фінансова політика зазнає певних змін, що об'єктивно зумовлено складними внутрішніми і зовнішніми обставинами. На цілі фінансової політики значний вплив справляють ті величезні і непоправні збитки, які агресор завдав нашій країні.

Проблематика фінансової політики, її сутності цілей та інструментів досягнення знаходиться в полі зору багатьох зарубіжних і українських вчених. Зокрема сутність фінансової політики її особливості на різних етапах державотворення розглядаються в працях багатьох українських науковців - це О. Білоусова, В. Горин, В. Дем'янишин, О. Кириленко, А. Крисоватий, В. Кудряшов, Л. Лисяк, І. Луніна, В. Опарін, В. Тропіна, І. Чугунов, В. Федосов, Н. Фролова, С. Юрій та багато інших вчених. Незважаючи на достатньо розробленість даної тематики, сучасні зміни міжнародної та внутрішньої обстановки зумовлюють необхідність продовження подальших наукових пошуків в частині обґрунтування особливостей фінансової політики України в умовах воєнного стану, тому обрана тема є актуальною та необхідною для розробки.

Мета дослідження - з'ясувати сутність фінансової політики в умовах воєнного стану та обґрунтувати пропозиції щодо напрямків оптимізації фінансової політики України.

Відповідно до поставленої мети в роботі є такі *завдання*:

- розглянути сутність, принципи і складові елементи фінансової політики держави;
- дати характеристику особливостям фінансової політики України в умовах воєнного стану;
- проаналізувати основні напрямки бюджетної політики України;
- розглянути податкову і митну політику України в умовах війни;
- дати характеристику тенденціям боргової політики України в умовах воєнного стану;
- обґрунтувати проблеми реалізації фінансової політики в умовах війни та шляхи їх вирішення;
- визначити напрямки фінансової політики України в умовах післявоєнного відновлення України.

Об'єктом дослідження виступає явище фінансової політики.

Предмет дослідження - теоретичні та практичні питання здійснення фінансової політики України в умовах воєнного стану.

Теоретичною основою дослідження є праці і дисертаційні дослідження українських вчених, аналітичні дослідження Національного банку України, Міністерства фінансів України, статті у фахових наукових журналах України, матеріали міжнародних наукових і науково-методичних конференцій, Інтернет ресурси.

Окремі положення проведеного дослідження опубліковані у збірниках наукових праць за результатами конференцій, які проводила кафедра фінансів ім. С. І. Юрія Західноукраїнського національного університету:

Подольак О. Особливості фінансової політики України в умовах воєнного стану (0, 1 д.а.).

Подольак О. Основні напрями бюджетної політики України в умовах воєнного стану (0, 15 д.а.).

Наукову новизну дослідження становлять:

- узагальнення напрямів фінансової політики України в умовах війни;

- рекомендації щодо напрямів фінансової політики в умовах війни післявоєнного відновлення України.

Кваліфікаційна робота має вступ, три розділи, висновки, список літератури і додатки. Загальна кількість сторінок – 68, таблиць – 3, рисунків – 4, джерел літератури – 60, додатків – 2.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

1.1. Сутність, принципи і складові фінансової політики держави

Перш ніж розглянути зміст фінансової політики, звернемося до тлумачення слова «політика». Як зазначається у Великій українській енциклопедії, політика – це «самоуправління в полісі, державні та суспільні справи, мистецтво управління державою) – одна зі сфер людської діяльності, спрямована на реалізацією цілей та інтересів задля регулювання різнорівневих взаємин між суспільними групами, державами й народами» [8].

Такий же підхід до тлумачення змісту поняття політика застосовано і у Вікіпедії, окремо акцентується на тому що політика – це «діяльність з вирішення питань життя суспільства чи певної його частини» [10].

Далі у довідниковій літературі зазначається, що «Політика є управлінською діяльністю стратегічного рівня щодо внутрішніх та зовнішніх правових стосунків і взаємодій. Це такі інструменти і методи, як дипломатія, торгівля, міграційна політика, співпраця в глобальних проєктах та міжнародна співпраця, наукові та освітні проєкти, силова (військова) конкуренція та політичні, економічні та військові союзи тощо» [10].

Цікавими є наступні аспекти, на яких наголошується при розгляді сутності політики, зокрема зауважується, що «У широкому розумінні політика - визначена частина, програма або напрям такої діяльності, сукупність засобів (інструментів) та методів для реалізації певних стратегічних інтересів задля досягнення визначених (суб'єктом політичного процесу) цілей в певному соціальному середовищі. Політикою позначають процес прийняття рішень, а також поведінку в суспільно-державних установах» [10].

Політика, як специфічна форма діяльності держави, що відноситься до сфери управління, має різні напрямки і проводиться у різних сферах існування

суспільства, а також державного управління. Наприклад, слід виокремлювати таке поняття як економічна політика, фінансова політика, грошова політика, екологічна політика, соціальна політика та багато інших напрямків державної політики. Ми зупинимося детальніше на з'ясуванні сутності саме фінансової політики держави.

Фінансова політика держави стосується фінансової системи, а саме сукупності відносин які виникають в зв'язку з розподілом і перерозподілом валового внутрішнього продукту і національного доходу. Ми згідні з визначенням вчених що фінансова політика держави – це досить складна сфера діяльності. Причому наголошують, що ця діяльність стосується законодавчої і виконавчої влади; включає заходи методи і форми організації фінансових відносин. Основна мета фінансової політики – це фінансове забезпечення виконання функцій і завдань держави, забезпечення сталого соціально-економічного розвитку країни [57, с. 84; 58, с. 63; 59, с. 110-111 та ін.].

У підручнику «Фінанси» за редакцією професора І. Лютого дається таке визначення фінансової політики: «Фінансова політика – це компроміс між економічними інтересами держави та окремих суб'єктів фінансової системи з метою реалізації пріоритетів політики соціально-економічного розвитку країни, на основі перерозподілу та використання фінансових ресурсів через механізми функціонування інститутів фінансової системи держави» [58, с. 63]. Також в підручнику підкреслюється що основна мета фінансової політики полягає в оптимальному розподілі ВВП між галузями діяльності групами населення територіальними утвореннями, що таким чином забезпечує успішність соціально-економічного розвитку.

На думку Т. Сіташ, «Державна фінансова політика як складова частина економічної політики держави являє собою систему заздалегідь визначених і затверджених заходів, форм і методів мобілізації, розподілу і використання фінансових ресурсів державними інститутами з метою виконання державою своїх функцій відповідно до стратегічних і тактичних цілей її економічного і соціального розвитку» [54, с. 31].

Ми бажаємо, що фінансова політика стосується усіх сфер життя країни, усіх напрямків діяльності держави. Крім того хочемо наголосити, що за допомогою саме фінансової політики відбувається реалізація функцій держави. Як правило виокремлюють наступні функції держави в сучасному світі, - це управлінська, оборонна, економічна, соціальна і екологічна [59, с. 110]. Але фінансова політика, метою якої є фінансове забезпечення діяльності держави, таким чином стосується усіх напрямів політики держави, їх відповідного фінансового забезпечення, тому, що без цього неможливо провести ніякі дії, здійснити ті чи інші заходи. Для всього цього необхідні певні фінансові ресурси, які формуються та використовуються за допомогою інструментів і методів фінансової політики.

Г. Возняк підводить підсумок дослідженням інших вчених і зазначає, що «фінансова політика – це складова частина економічної політики і є сукупністю інструментів, заходів (розподільчих і перерозподільних) та методів реалізації, які держава задіює через фінансову систему з метою забезпечення економічного і соціального розвитку» [11, с. 44]. Вчена справедливо підкреслює, що цілі фінансової політики виходять із тих потреб, які стосуються економічного розвитку країни і необхідності досягнення високого рівня індивідуального та суспільного добробуту.

Сіташ Т. вважає, що основними завданнями державної фінансової політики є:

- «– створення умов для максимізації обсягів фінансових ресурсів, які формуються державою;
- реалізація механізмів раціонального розподілу і використання сформованих фінансових ресурсів;
- забезпечення належного регулювання, стимулювання та контролю за економічними і соціальними процесами, використовуючи фінансові методи;
- формулювання, розвиток і підтримка функціонування фінансового механізму виходячи з цілей та стратегій фінансової політики;

– налагодження ефективної системи управління державними фінансами» [54, с. 32].

Фінансову політику можна класифікувати за різними ознаками залежно від рівня, на якому відбувається втілення фінансової політики, залежно від характеру заходів які проводяться цілий який переслідується, залежно від термінів, на які розраховані ті чи інші заходи фінансової політики. Отже, залежно від рівня на якому розробляються заходи фінансової політики, можна говорити про урядову фінансову політику, фінансову політику органів місцевого самоврядування, фінансову політику у сфері реального бізнесу. Розрізняють окремі моделі фінансової політики. Так, можна виокремлювати фінансову політику стабілізації, фінансову політику економічного зростання, фінансову політику обмеження ділової бізнесової активності. Виокремлюють також дискреційну і недискреційну фінансову політику. Такий поділ фінансової політики відображає характер її реалізації.

Дискреційна фінансова політика передбачає проведення державою заходів, пов'язаних з реалізацією фінансової стратегії і тактики. Слід зазначити, що стимулюючі або обмежуючі заходи застосовуються конкретно до певної ситуації, яка склалася в економіці країни. На відміну від попереднього виду, недискреційна політика передбачає застосування певних фінансових інструментів, які є свого роду вмонтованими стабілізаторами, які автоматично впливають на ту чи іншу конкретну ситуацію в економічній сфері.

Що ж таке вмонтовані стабілізатори? До їх числа належать податки, різноманітні соціальні виплати, субсидії та інші виплати. Слід зазначити, що на практиці у чистому вигляді не використовується дискреційна або недискреційна політика їх інструменти можуть застосовуватися одночасно для досягнення цілей фінансової політики.

Залежно від часу на якій розраховані заходи фінансової політики, можна виокремлювати фінансову стратегію і фінансову тактику. У навчальній літературі, зокрема вищезгаданому підручнику «Фінанси» за редакцією І.Лютого даються такі визначення згаданих понять. «Фінансова стратегія - довготривалий

курс фінансової політики розрахований на перспективу, якій передбачає вирішення масштабних завдань, визначених соціально-економічною стратегією» [58, с. 65]. Фінансова стратегія передбачає вирішення глобальних стратегічних і великомасштабних завдань, пов'язаних з реформами, які проводяться в економічній системі, в умовах коли необхідно досягнути значних зрушень у розвитку держави. Стратегічні завдання завжди є надскладними і визначальними для розвитку країни. Відповідно для реалізації таких глобальних завдань необхідні великі за обсягами фінансові ресурси.

«Фінансова тактика спрямована на вирішення завдань конкретного етапу розвитку суспільства за допомогою перегрупування фінансових ресурсів і зміни способів організації фінансових зв'язків» [58, с. 65]. Фінансова тактика безпосередньо пов'язана з фінансовою стратегією держави. Фінансова тактика спрямована на вирішення поточних завдань, які виникають кожен день. Крім того саме в процесі фінансової тактики мова повинна йти про подолання різноманітних труднощів, викликів і загроз. Саме такими завданнями характеризувався початок 2022 року в Україні, коли розпочалася повномасштабна війна РФ проти нашої держави. Одночасно виникло багато фінансових проблем, пов'язаних з фінансовим забезпеченням Збройних Сил України, національної безпеки і оборони країни, фінансової допомоги усім постраждалим від війни і внутрішньо переміщеним особам.

Фінансова політика – дуже складне і багатопланове явище. Фінансова політика складається з багатьох елементів: це бюджетна політика, грошово-кредитна політика, податкова політика, митна політика, боргова політика та інші складові елементи. Всі ці елементи взаємопов'язані між собою і взаємозумовлені.

Бюджетну політику держави розглядають як певну цілеспрямовану діяльність, пов'язану із визначенням основних цілей соціально-економічного розвитку країни, кількісних характеристик щодо формування доходів і видатків бюджетів усіх рівнів, а також управління державним боргом. У кожній фінансовій політиці розглядають такі поняття як її ефективність. Що стосується бюджетної політики, то розглядають такі показники, як обсяги бюджетних

доходів та рівень виконання запланованих показників, обсяги бюджетного дефіциту, обсяги державного боргу та темпи його зростання, монетизація бюджетного дефіциту, величина валютних резервів, які спрямовуються на фінансування бюджетного дефіциту.

Відомий український вчений В. Дем'янишин характеризує таким чином бюджетну політику, він пише: «зміст бюджетної політики полягає у використанні державою бюджетних відносин для досягнення певних політичних цілей. Ці відносини стосуються насамперед формування й використання державою свого основного централізованого фонду грошових коштів, і знаходять своє відображення у доходах бюджету, методах їхньої мобілізації, видатках бюджету і методах та напрямках їхнього використання на суспільні потреби» [14, с. 157]. Вчений додає, що саме за допомогою бюджетної політики реалізується комплекс заходів, за допомогою яких держава виконує свої функції.

Інша українська вчена Г. Возняк підкреслює, що бюджетна політика «визначає та віддзеркалює масштаби виконання державою своїх функцій, уособлює цілісність процесів формування та ефективного використання бюджетних ресурсів, а тому важливо дослідити теоретичні та концептуальні положення її впливу на процеси забезпечення розвитку регіонів, визначити роль в реалізації функцій держави, зміна яких відбувається під впливом багатьох чинників» [11, с. 11].

Українська дослідниця Л. Лисяк зазначає: «Аналіз підходів вчених до визначення політики показує, що найбільш поширеним є її розуміння як певних дій, сукупності захист заходів інституту держави – владної структури, повноваження якій делеговані суспільством. Усвідомлення того, що влада віддає певні переваги тим хто нею володіє, стала спонукальним мотивом боротьби за владу, її певну організацію і можливість реалізації» [32, с. 13].

В. Дем'янишин виділяє наступні види бюджетної політики: політика у сфері доходів бюджетів, політика у сфері видатків бюджетів, політика у сфері бюджетного регулювання і міжбюджетних відносин, політика у сфері бюджетного дефіциту і державного боргу [14, с. 171]. Таким же чином

структурує бюджетну політику і Л. Лисяк. Окрім зазначеного поділу на види бюджетної політики, вчена виділяє в складі бюджетної політики: бюджетне планування, організацію бюджетного процесу, бюджетне регулювання і бюджетний контроль [32, с. 35].

Цікавими і різноплановими є підходи українських вчених щодо виокремлення та обґрунтування принципів фінансової політики. В табл. 1.1 наведено принципи окремих напрямків фінансової політики держави.

Таблиця 1.1

Систематизація принципів фінансової політики

Елементи політики	Принципи
<i>Бюджетна політика</i>	«Єдності теорії і практики у формуванні засад та реалізації бюджетної політики, взаємозв'язку, об'єктивності, конкретності, розвитку, ефективності, закономірності, соціальної справедливості й неупередженості, вертикальної і горизонтальної справедливості, зіставності й порівняльності, історизму, матеріалізму, коеволюції, Оккама, стабільності, директивності, обов'язковості, безперервності, повноти, реальності, плановірності та пропорційності, наукової обґрунтованості, інтуїтивності і передбачуваності, демократії, компетентності, гнучкості, системності, пріоритетності, економії, матеріальної зацікавленості, матеріальної відповідальності, гласності, публічності й прозорості, бюджетного контролю, морально-етичні» [14, с. 175-176]
<i>Податкова політика</i>	«відносна рівність зобов'язань, економічна нейтральність, організаційна простота, гнучкість, контрольованість податків з боку платників, обов'язковість, справедливість та інші» [40, с. 79].
<i>Митна політика</i>	верховенство права, законність, збалансованість інтересів держави, фізичних і юридичних осіб у митних відносинах, недопустимість подвійного оподаткування, єдність митних режимів, прозорість, гласність [25, с. 184].
<i>Боргова політика</i>	«Безумовність, мінімізація ризиків, оптимальність, зберігання фінансової незалежності, ефективність використання державних запозичень, прозорість, стабільність» [58, с. 251-252].

Наступним елементом фінансової політики є податкова політика. На урядовому рівні державну податкову політику розуміють як «діяльність держави у сфері встановлення, правового регламентування та організації справляння податків і податкових платежів у централізовані фонди грошових ресурсів держави» [45].

Такий же підхід до визначення поняття застосовано у навчальній літературі: «Податкова політика – це діяльність держави щодо оподаткування юридичних та фізичних осіб, метою якої є формування бюджетів відповідного рівня для забезпечення виконання державою її функцій і одночасного вирішення соціально-економічних завдань» [58, с. 325]. Реалізація податкової політики проходить за допомогою системи оподаткування, механізму оподаткування, які передбачають застосування податків, системи адміністрування та апарату працівників.

Головним завданням податкової політики держави є фінансове забезпечення виконання державою своїх функцій і завдань за допомогою зібраних податків та обов'язкових зборів. Разом з цим не слід забувати, що встановлюючи ті чи інші податки, держава повинна дбати за розвиток бізнесу, економічної активності, про фінансову підтримку населення, особливо незахищених його верств. Отже мова йде про встановлення певного балансу між потребами держави у коштах і можливостями їх мобілізації за допомогою податків, що направляються в доходи бюджетів усіх рівнів.

Що стосується принципів податкової політики, то є багато підходів щодо їх визначення. Так, наприклад, виділяють такі: «відносна рівність зобов'язань, економічна нейтральність, організаційна простота, гнучкість, контрольованість податків з боку платників, обов'язковість, справедливість та інші» [40, с. 79].

Наступним напрямком фінансової політики або її складовим елементом є боргова політика, яка представляє собою «комплекс заходів, що здійснюються згідно з наявною законодавчою базою уповноваженими урядовими інститутами щодо залучення, використання, погашення та обслуговування державних запозичень із метою фінансування дефіциту державного бюджету, виконання

зобов'язань за державними гарантіями, забезпечення збалансованості державної фінансової системи й макроекономічної стабільності» [58, с. 66].

Боргову політику не слід розцінювати як негативне явище, пов'язане з державними боргами. Справа в тому що у борг живуть практично всі країни. Відносини, пов'язані з державною заборгованістю охоплюється поняттям державного кредиту. На кожному рівні, чи то держава, чи територіальні громади, окремі суб'єкти господарювання, домогосподарства, люди, завжди потреби їх випереджають наявні фінансові можливості. Тому ці суб'єкти можуть брати в борг кошти з наступним їх поверненням. Діяльність у сфері державного кредиту має надзвичайне поширення у світі. Проте вона підлягає регулюванню, а сам борг обмежується рішеннями державних органів. Такий підхід є закономірним і створює певні законодавчі рамки щодо активності у сфері запозичення коштів. Крім того таким чином є тверда впевненість у поверненні взятих в борг коштів.

У широкому розумінні «боргова політика представляє діяльність держави в особі уповноважених нею органів та направлена на залучення використання, обслуговування і погашення боргових зобов'язань у межах державного боргу країни» [58, с. 252].

Наступний елемент фінансової політики держави – це митна або митно-тарифна політика, яку визначають так: «система принципів та напрямів діяльності держави у сфері забезпечення своїх економічних інтересів і безпеки за допомогою митного тарифних та нетарифних заходів регулювання зовнішньої торгівлі» [58, с. 349].

Слід зазначити, що головною складовою частиною митної політики держави є тарифна політика, яка стосується системи митного оподаткування, встановлення розмірів мита, і митних Зборів, а також застосування тарифної політики та інших інструментів у сфері митного обкладання.

Митна політика має окреме важливе значення для кожної країни, адже вона пов'язана з оподаткуванням у сфері зовнішньоекономічної діяльності, тобто з перетином митного кордону країни різноманітних цінностей, товарів,

обладнання, грошових коштів, транспортних засобів та безпосередньо самих людей. Важливо, щоб митна політика була спрямована на захист державних інтересів, на те, щоб убезпечити країну від незаконного проникнення різних цінностей, порушення митного кордону, незаконне ввезення алкогольних напоїв, тютюнових виробів, зброї та боєприпасів, наркотичних засобів та інше.

У Митному кодексі України дається наступне визначення: «Державна митна політика – це система принципів та напрямів діяльності держави у сфері захисту митних інтересів та забезпечення митної безпеки України, регулювання зовнішньої торгівлі, захисту внутрішнього ринку, розвитку економіки України та її інтеграції до світової економіки» [39].

У Митному кодексі України зазначаються принципи здійснення митної справи, які слід трактувати, в тому числі, як принципи проведення державної митної політики, це: «виключна юрисдикція України на своїй митній території, виключні повноваження митних органів щодо проведення митної справи, законність, презумпція невинуватості, єдиний порядок переміщення товарів, транспортних засобів через митний кордон України, спрощення законної торгівлі, визнання рівності та правомірності інтересів усіх суб'єктів господарювання незалежно від форми власності, додержання прав та охоронюваних законом інтересів осіб, заохочення доброчесності, гласність та прозорість, відповідальність всіх учасників відносин які стосуються митної справи» [39].

До принципів безпосередньо державної митної політики український вчений С. Іванов відносить наступні: верховенство права, законність, збалансованість інтересів держави, фізичних і юридичних осіб у митних відносинах, недопустимість подвійного оподаткування, єдність митних режимів, прозорість, гласність [25, с. 184].

Наступний елемент фінансової політики держави – це грошово-кредитна політика, яку визначають як «сукупність заходів держави та її центрального банку, спрямованих на забезпечення стабільності національної грошової одиниці, регулювання пропозиції грошей та кредитоспроможності банківських

інститутів, які реалізуються через використання інструментів грошово-кредитного механізму для здійснення впливу на суб'єктів грошово-кредитного ринку з метою забезпечення необхідних темпів економічного зростання, рівня зайнятості та цін» [58, с. 66]. В процесі проведення грошово-кредитної політики держава впливає на грошовий ринок – тобто пропозицію грошей, відсоткові ставки, валютний курс, швидкість обігу грошей в економіці.

У підручнику «Гроші та кредит» за редакцією О. Дзюблюка дається наступне визначення грошово-кредитної політики як «комплекс взаємопов'язаних, скоординованих на досягнення певних цілей заходів щодо регулювання грошового ринку, які проводить держава через свій центральний банк» [13, с. 689].

В Законі України «Про Національний банк України» грошово-кредитну політику визначають як «комплекс заходів у сфері грошового обігу та кредиту, спрямованих на забезпечення цінової стабільності шляхом використання інструментів грошово-кредитної політики» [21].

Більш прагматичне визначення грошово-кредитної політики пропонує Вікіпедія, де зазначається спрямування грошово-кредитної політики «на забезпечення економіки економічно необхідним обсягом грошової маси, досягнення ефективного готівкового обігу, залучення коштів суб'єктів господарювання та населення до банківської системи, стимулювання використання кредитних ресурсів на потреби функціонування і розвитку економіки» [10].

Останніми роками в теорії і на практиці застосовується поняття фіскальна політика. Так, наприклад В. Мартиненко, досліджуючи фінансову політику держави дає визначення фіскальній політиці держави у вузькому і в широкому розумінні. У вузькому розумінні – це «сукупність дій та заходів, що здійснюють органи державної влади стосовно формування та реалізації дохідної і видаткової частин бюджетів усіх рівнів з метою досягнення соціально-економічних цілей та ефективного виконання функцій держави» [38, с. 337]. В широкому розумінні фіскальну політику вчена розглядає як «складовою фінансової політики

держави, що включає систему дій у сфері формування, розподілу та перерозподілу фінансових ресурсів через встановлення та сплату податків з метою формування державних доходів і фінансування державних витрат та надання місцевому самоврядуванню фінансової автономії для самостійного розвитку громад та забезпечення макроекономічного зростання» [38, с. 337-338].

Головним органом, на який покладено формування єдиної державної фінансової політики розвитку ринку фінансових послуг, державних банків, державної іпотечної установи та інших фінансових установ є Міністерство фінансів України.

1.2. Особливості фінансової політики України в умовах воєнного стану

Розпочата Росією повномасштабна війна проти України у 2022 році зумовила термінове проведення урядом України низки заходів, які були спрямовані на те, щоб створити відповідне фінансове забезпечення необхідне для оборони країни. В умовах війни фінансова політика зазнає кардинальних змін; ті цілі, які стоять перед державою в мирний час, відходять на другий план і стають неактуальними. Основне призначення фінансової політики в умовах воєнного стану – це забезпечення потреб Збройних сил України, оборони країни і національної безпеки. В умовах воєнного стану висувуються нові вимоги і до процесу управління публічними фінансами. Мова йде про те щоб мобілізувати найбільші обсяги ресурсів, своєчасно здійснювати фінансування потреб оборони країни. Перші місяці війни уряд країни здійснив низку заходів для того, щоб оперативно відреагувати на нові загрози. Зміни відбулися у бюджетній податковій, митній, борговій і грошово-кредитній політиці.

За висновками Ю. Радіонова «Управління фінансовими ресурсами країни в період воєнного стану суттєво відрізняється від умов мирного часу, зокрема, тим, що спрощується процедура і розширюються повноваження уряду й органів

місцевого самоврядування в належному регулюванні, управлінні та використанні коштів як державного, так і місцевих бюджетів» [50, с. 41].

Зміни, які відбулися у сфері управління фінансовими ресурсами держави спочатку війни були зумовлені необхідністю прискорення окремих бюджетних процедур, які у мирний час відбуваються досить довго. Справа в тому, що зміна обсягів доходів видатків потребує ухвалення відповідних законодавчих актів. В умовах війни ці терміни необхідно суттєво скорочувати, для того, щоб уряд і місцева влада мали змогу оперативно реагувати на нові потреби. Для цього і були спрощені або навіть скасовані окремі бюджетні процедури.

Ще одним напрямком змін, які відбулися у бюджетній сфері стала переорієнтація у використанні бюджетних коштів, а саме скорочення капітальних видатків і видатків розвитку і спрямування цих коштів до резервного фонду бюджету; було також обмежено фінансування окремих статей видатків, пов'язаних з оплатою праці в бюджетних установах, комунальними послугами, енергоносіями, закупівлею ліків. Крім того, було збільшено обсяги резервних фондів бюджетів, що стало фінансовою базою для забезпечення виняткових потреб. Зміна стосувалася черговості фінансування видатків, зміни їх пріоритетів. Так в першу чергу фінансуються видатки на національну безпеку і оборону, підтримку правового режиму воєнного стану, збереження робочих місць, зокрема це стосується оперативного персоналу в місцях управління, військового командування, вищого керівництва країни.

Новим напрямком використання бюджетних коштів стало спрямування публічних фінансових ресурсів на подолання шкоди, які завдала війна Україні. Величезні збитки і втрати стосуються державного майна, приватного майна, інфраструктури, майна населення країни, яке опинилося на тимчасово окупованій території. Багато людей загинуло, як військових, так і мирних жителів, значно зросла кількість інвалідів, тимчасово переміщених осіб, які потребують всемірної підтримки від держави. Тому актуальним напрямком фінансової політики України в умовах війни стала фінансова підтримка тих громадян які зазнали фізичних втрат, руйнування майна, втрату своїх

нагромаджень, а також зазнали моральних втрат, які практично неможливо компенсувати. Тому соціальний захист таких категорій громадян стає, поряд із обороною і безпекою країни, першочерговим державним пріоритетом.

За даними Київської школи економіки, «на 1 вересня 2023 року загальна сума прямих задокументованих збитків, завдана інфраструктурі України через повномасштабне вторгнення росії, зросла до \$151,2 млрд (за вартістю заміщення)» [18]. В табл. 1.2 показано структуру завданих Україні збитків в розрізі видів майна. І надалі в процесі війни продовжується руйнування інфраструктурних об'єктів, житлового фонду, освітніх і медичних закладів тощо, що збільшує загальну суму збитків.

Таблиця 1.2

**Структура завданих РФ збитків Україні внаслідок війни,
станом на 1.09.2023 р. [18]**

Тип майна	Млрд, \$
Житлові будинки	55,9
Інфраструктура	36,6
Активи підприємств, промисловість	11,4
Освіта	10,1
Енергетика	8,8
АПК та земельні ресурси	8,7
Лісовий фонд	4,5
Транспортні засоби	3,1
Охорона здоров'я	2,9
ЖКГ	2,7
Торгівля	2,6
Культура, туризм, спорт	2,4
Адміністративні будівлі	0,5
Цифрова інфраструктура	0,5
Соціальна сфера	0,2
Фінансова сфера	0,04
Разом	151,2

За підрахунками Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, збитки, завдані довкіллю внаслідок війни станом на кінець жовтня 2023 року перевищили 2 трлн грн або 55,6 млрд євро. «З цієї суми половина збитків –

через забруднення повітря від лісових пожеж, ракетні атаки, горіння нафтопродуктів. Забруднення земель – понад 980 млрд грн, водойм – 60 млрд грн. Потенційно замінованими вважаються понад 174 тис. кв км території України. Понад 3 млн гектарів лісу уражено цією війною» [60].

За час війни найбільше постраждав житловий фонд країни – на суму 55,9 млрд. дол. США. Зруйновано або суттєво пошкоджено 167,2 тис житлових будинків, з них 147,8 тис. приватних; 19,1 тис. багатоквартирних, 0,35 тис. гуртожитків. Найбільше збитків завдано житловому фонду Донецької, Київської, Луганської, Харківської, Миколаївської, Чернігівської, Херсонської та Запорізької областей [18].

Окрім житлового фонду, великі збитки завдано об'єктам інфраструктурі і промисловим підприємствам – відповідно на суму 36,6 млрд дол. США. та 11,4 млрд дол. США. Пошкоджено «18 аеропортів і цивільних аеродромів, 344 мости та мостові переходи, понад 25 тисяч кілометрів автомобільних шляхів державного та місцевого значення й комунальних доріг. Втрати промисловості та підприємств нараховують щонайменше 426 великих і середніх приватних підприємств та держкомпаній, що були пошкоджені або зруйновані внаслідок війни» [18].

Однією з найбільш постраждалих є сфера освіти, там збитки складають 10,1 млрд. дол. США, понад 3,5 тисячі об'єктів освіти пошкоджено або зруйновано, з них понад 1,7 тисячі середньо освітні школи, понад 1,0 тисяча дитячі садочки, 586 закладів вищої освіти. Найбільша кількість зруйнованих та пошкоджених закладів у Донецькій, Харківській, Херсонській, Миколаївській, Запорізькій та Київській областях [18].

Постійно зростають обсяги збитків, завданих медичним закладам, станом на початок вересня 2023 року вони становили 2,9 млрд дол. США; руйнування та пошкодження зазнали 1223 медичних заклади, з них 384 лікарні та 352 амбулаторії [18].

Як показали перші місяці війни, окрім нових завдань державного бюджету, великі завдання були покладені на місцеві бюджети у період повномасштабної

агресії. З місцевих бюджетів України проходить фінансування і утримання великої мережі бюджетної бюджетних установ, сфери освіти, охорони здоров'я, побутового обслуговування, житлового і комунального господарства, транспорту. Для оперативного вирішення нових проблем були внесені відповідні зміни до бюджетного законодавства. Так, органам місцевої влади були надані додаткові права щодо управління місцевими фінансами і місцевими бюджетами. Були скасовані окремі процедури, пов'язані з оприлюдненням бюджетних документів, зокрема місцевих бюджетів. Тимчасово були припинені перевірки, які проводить державна аудиторська служба щодо виконання місцевих бюджетів. Крім того, були тимчасово припинені контрольні заходи з боку Державної податкової служби України. Такі зміни повинні були сприяти певній стабілізації роботи бізнес структур, а також місцевої влади. Пізніше на другий рік війни окремі контрольні процедури з боку державних фіскальних органів і органів фінансового контролю були поновлені.

Найважливіші зміни відбулися у фінансовій сфері і вони стосувалися спрощення окремих процедур бюджетного процесу, управління і використання фінансових ресурсів. Зміни також були і у сфері оподаткування, які загалом спрямовані на підтримку вітчизняних виробників у складний воєнний час. Відбулося зниження цілого ряду податків для того, щоб забезпечити збереження робочих місць в економіці, збереження доходів населення. яке в такий складний час виявилось певною мірою вразливим і неготовим до цього. Загалом можна сказати, що в умовах війни відбулася кардинальна переорієнтація фінансової політики України з метою перерозподілу на воєнні цілі публічних коштів, забезпечення національної безпеки і оборони, підтримку низки категорії населення, а також грошове забезпечення військовослужбовців, їх соціальний захист, а також членів їх сімей.

Внаслідок завданих Росією збитків України різко зменшилися доходи бюджетів, адже частина території України була окупована, багато підприємств знищені або зруйновані, внаслідок чого відбулося суттєве зменшення надходжень до державного та місцевих бюджетів на цих територіях. Таким

чином, відбулося суттєве обмеження дохідної бази для проведення фінансової політики в Україні. З другого боку, суттєво змінилася структура державних видатків, зокрема видатків державного бюджету. Докорінна зміна пріоритетів у використанні коштів зумовила значне зростання питомої ваги видатків на утримання Збройних Сил на оборону, на соціальний захист населення. Окрім таких змін за останні два роки виникли нові проблеми, пов'язані з подоланням наслідків військової агресії у сфері охорони навколишнього природного середовища. Великі площі території країни виявилися забрудненими, їх необхідно очищати, а це, відповідно потребує нових обсягів фінансових ресурсів.

Що стосується доходів, зокрема державного бюджету, то окрім зменшення обсягів податкових надходжень у перші місяці війни, відбулося зменшення інших видів доходів державного бюджету, неподаткових надходжень, доходів від приватизації державного майна, від оренди державного майна, що стало додатковим ризиком для виконання державного бюджету України.

Ще одним напрямком змін, які відбулися у фінансовій політиці, є заходи, які були проведені у сфері грошово-кредитної політики. Перед урядом постало завдання забезпечити стабільність грошово-кредитної системи, курсу національної валюти. Як підтверджує майже дворічний досвід роботи в умовах воєнного стану, ці завдання уряду вдалося виконати. Наступним напрямом фінансової політики України в умовах воєнного стану є боргова політика, у сфері якої разом із початком війни з'явилися нові виклики. Внаслідок різкого збільшення рівня дефіцитності державного бюджету уряд був змушений здійснювати зовнішні і внутрішні запозичення. Великі обсяги міжнародної підтримки сприяли вирішенню тих завдань у бюджетній сфері, які постали перед Україною в складний період її розвитку.

Висновки до розділу 1

Фінансова політика – це сукупність цілей і заходів, які проводить держава у фінансовій системі; вони формуються у зв'язку з розподілом і перерозподілом валового внутрішнього продукту і національного доходу. Фінансова політика держави – це досить складна сфера діяльності, ця діяльність стосується законодавчої і виконавчої влади; включає заходи методи і форми організації фінансових відносин. Основна мета фінансової політики – це фінансове забезпечення виконання функцій і завдань держави, забезпечення сталого соціально-економічного розвитку країни.

Залежно від часу на якій розраховані заходи фінансової політики можна виокремлювати фінансову стратегію і фінансову тактику.

Фінансова політика складається з багатьох елементів, це – бюджетна політика, грошово-кредитна політика, податкова політика, митна політика, боргова політика та інші складові елементи. Всі ці елементи взаємопов'язані між собою і взаємозумовлені.

Основне призначення фінансової політики в умовах воєнного стану – це забезпечення потреб Збройних сил України, оборони країни і національної безпеки. В умовах воєнного стану висувуються нові вимоги і до процесу управління публічними фінансами. Необхідно мобілізувати найбільші обсяги ресурсів, своєчасно здійснювати фінансування потреб оборони країни. В перші місяці війни в Україні було проведено низку заходів для того, щоб оперативно відреагувати на нові загрози. Зміни відбулися у бюджетній податковій, митній борговій, грошово-кредитній політиці; більш детально вони будуть розглянуті у наступному розділі.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

2.1. Пріоритети державної фінансової політики

Розпочата Росією повномасштабна війна проти України докорінно змінила усі сфери життя нашої держави, зокрема і функціонування фінансової системи. Суттєвих трансформацій зазнала і державна фінансова політика, основна мета якої у даний час – це мобілізація усіх фінансових ресурсів на забезпечення оборони і безпеки країни.

Звичайно, без потужної підтримки міжнародних фінансових інститутів, а також усіх країн, які об'єдналися навколо України проти РФ, наша держава не змогла би налагодити супротив та продовжувати давати відсіч агресору. Серед найбільших донорів, які допомагають Україні з перших днів війни і дотепер, слід відзначити такі, які лише, наприклад, за період 26 березня – 30 квітня 2023 року надали фінансову, а також матеріальну допомогу, необхідну для оборони, це: Міжнародний валютний фонд (2,7 млрд дол. США), Світовий банк (200 млн дол. США), Європейський банк реконструкції та розвитку (42 млн євро), Європейський інвестиційний банк (20 млн євро), Чорноморський банк торгівлі та розвитку (25 млн євро), Європейський Союз (1 млрд євро), Європейська Комісія (1,5 млрд євро), а також такі країни, як США (1 млрд 253 млн дол. США), Велика Британія (500 млн дол. США), Канада (2,4 млрд канадських доларів), Литва (10 млн євро), Нідерланди (274 млн євро), Німеччина (танки та БМП), Франція (конвектори і генератори), Польща (колісні бронетранспортери), Іспанія (гуманітарна допомога), Латвія (ПЗРК «Stinger»), Північна Македонія (бойові гелікоптери) [15].

За висновками фахівців Національного банку України «Міжнародна підтримка надалі залишатиметься основою фінансування бюджету» [22, с. 11]. Дефіцит Державного бюджету України досягає третину ВВП. «З початку повномасштабної війни фінансування державного бюджету більш як на

половину було забезпечено міжнародною допомогою (включно з грантами)» [22, с. 11]. На рис. 2.1 показана динаміка розмірів бюджетного дефіциту, яка підтверджує ті великі труднощі, які виникли перед системою державних фінансів України у зв'язку з війною.

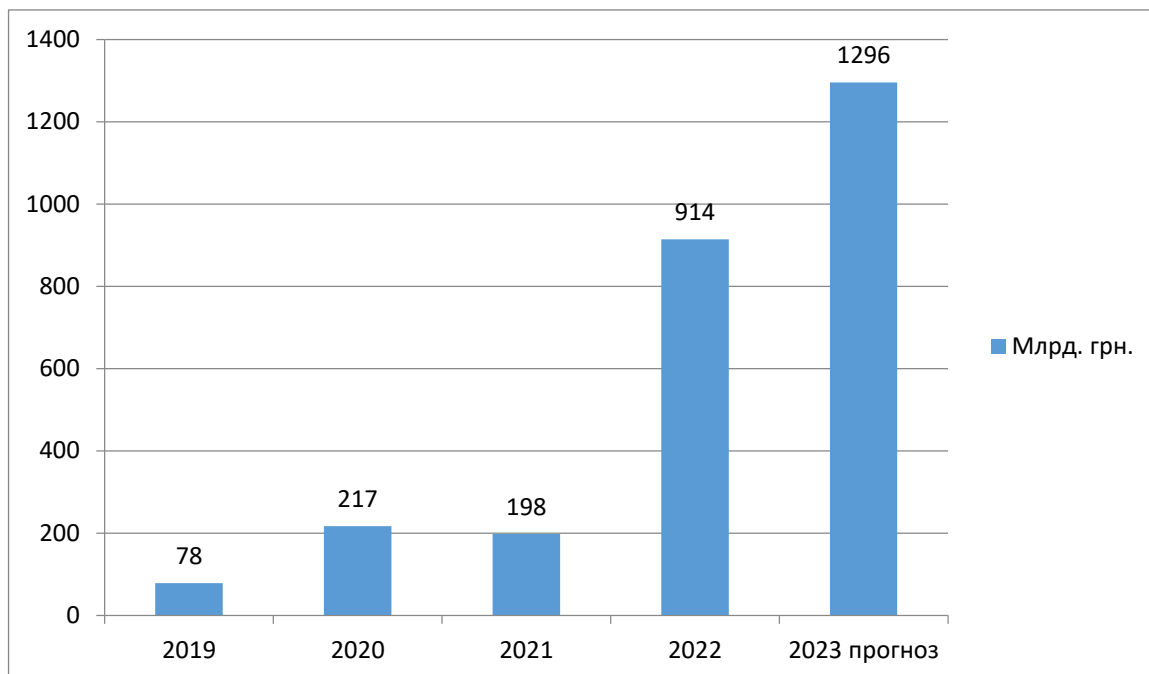

Рис. 2.1. Динаміка дефіциту Державного бюджету України за 2019-2023 рр.*

*Складено автором на основі [31, с. 43].

Важливо, що МВФ ухвалив програму, спрямовану на стабілізацію державних фінансів, в межах якої передбачається досягнення таких цілей: збільшити обсяги податкових надходжень, розвивати внутрішній борговий ринок, зменшити емісійне фінансування Державного бюджету України, досягти довгострокову стійкість фінансового сектору, забезпечити ефективність і прозорість діяльності державних підприємств та банків.

З початком війни відбувалося певне розбалансування державного бюджету України, адже потреба у збільшенні видатків ускладнювалася зменшенням дохідної бази. на рис. 2.2 представлено динаміку доходів і видатків державного бюджету за 2019-2023 рр.

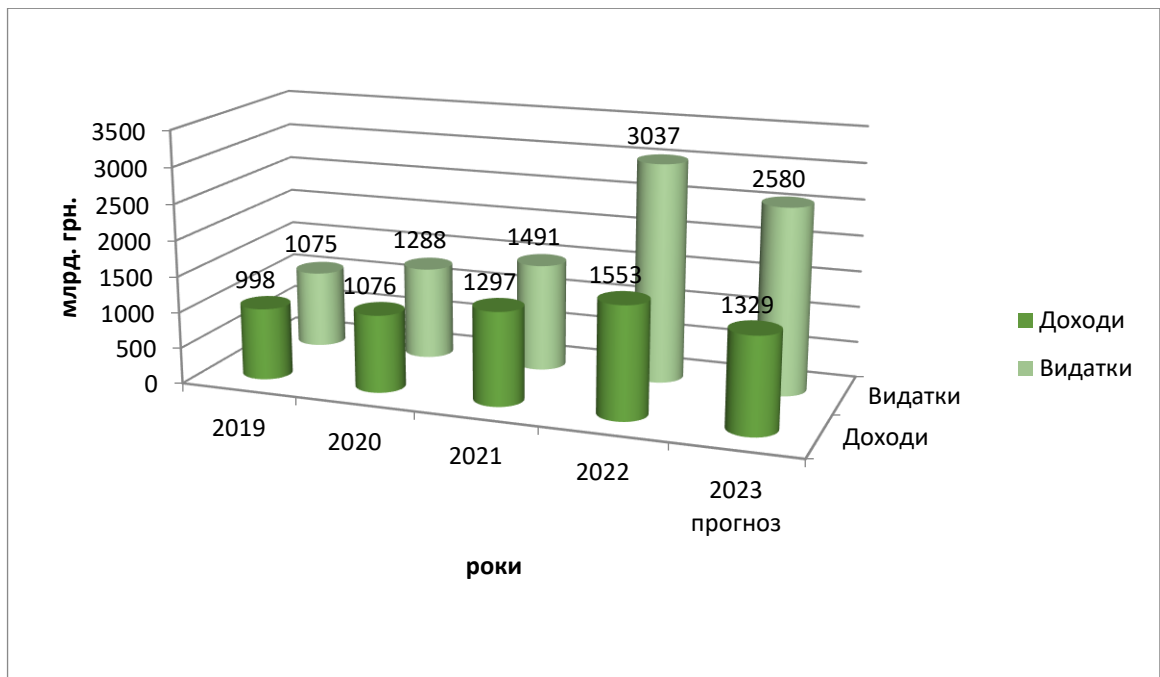

Рис. 2.2. Динаміка доходів і видатків Державного бюджету України за 2019-2023 рр.*

*Складено автором на основі [31, с. 42].

Поряд із фінансовою підтримкою обороноздатності України, зміцненням дохідної частини держбюджету, важливим напрямком фінансової політики в складних умовах війни стала підтримка бізнесу, який становить основу функціонування держави. До основних шляхів такої підтримки в даний час віднесено: покращення інвестиційного клімату за допомогою пошуку альтернативних джерел фінансування, подальше залучення зарубіжних партнерів для надання грантів, спрощення процедур перед експортного фінансування в українських банках [41].

Слід зазначити, що завдяки тим мірам, які були проведені урядом у перші місяці війни стосовно підтримки бізнесу, вдалося забезпечити певною мірою стабільне господарювання підприємств, зокрема малих і середніх. До основних інструментів підтримки бізнесу належать: фінансова підтримка бізнесу в межах програми «Власна справа»; грантова програма «Робота»; Державні програми «Доступні кредити 5–7–9 %» і «Доступний фінансовий лізинг 5–7–9 %»; спрощення вимог до експортерів в процесі перед експортного фінансування в

українських банках; гранти для надання фінансової допомоги на розвиток українських релокованих бізнесів [41]. Крім того, з метою стабілізації фінансового становища бізнес-структур було зменшено податки і збори із суб'єктів господарювання, зокрема фізичних осіб-підприємців; розширено можливості щодо переходу їх на спрощену систему оподаткування і обліку.

Пріоритети державної фінансової політики України в умовах війни відображає структура видаткової частини державного бюджету. Так, передбачено, що у 2023 р. 43,2% сукупних видатків або 18,2% ВВП буде направлено на потреби національної безпеки і оборони, 17% видатків використовуватиметься на соціальний захист, 6,7% – на охорону здоров'я, 5,9% – на освіту, 0,3% – на підтримку ветеранів [44]. Отже, ми бачимо, що найважливішим пріоритетом державної фінансової політики України в умовах війни виступають фінансове забезпечення безпеки і оборони нашої держави для одержання перемоги над агресором. В період післявоєнного розвитку, очевидно, що до першочергових цілей буде віднесено також і післявоєнне відновлення економіки.

2.2. Основні напрямки бюджетної політики

Бюджетна політика є однією з складових частин фінансової політики; її слід розглядати як сукупність дій і заходів, які проводяться державою і органами місцевого самоврядування у сфері доходів і видатків бюджетів всіх видів. Загальні основи бюджетної політики визначає держава в особі Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Міністерства фінансів України та інших фіскальних органів. Що стосується бюджетної політики органів місцевого самоврядування, то також основні засади її формування та реалізації визначають державні органи у відповідних нормативних документах (наприклад, у Бюджетному кодексі України), проте органи місцевого самоврядування мають певну свободу стосовно своєї бюджетної політики в частині її стратегії

(визначення довгострокових цілей) і вирішення тактичних питань в межах чинного законодавства).

Розглянемо основні блоки питань, які вирішуються у сфері державної бюджетної політики України у другій половині 2023 р., у важкий період війни.

1. Першочерговим завданням бюджетної політики виступає збільшення обсягів бюджетних ресурсів, які можна спрямувати на потреби оборони і національної безпеки, а також оптимізація бюджетних видатків в частині визначення найбільш нагальних і важливих їх видів в умовах воєнного стану. Для цього урядом регулярно вносяться законопроекти, якими передбачається збільшення дохідної та видаткової частини державного бюджету для фінансування першочергових потреб держави, пов'язаних з війною, соціальною підтримкою населення тощо.

Одним з шляхів збільшення видаткової частини Державного бюджету України у 2023 р. стало зростання доходів від адміністративних штрафів у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху; плати за користування залученими державою кредитами та позиками; інших надходжень; повернення кредитів та збільшення показників фінансування загального фонду державного бюджету за борговими операціями. Такі міри є обгрунтованими і певною мірою зумовленими пошуком додаткових джерел доходів держбюджету у зв'язку із його значною дефіцитністю.

2. В умовах використання програмного підходу фінансування державних видатків наступним актуальним напрямом бюджетної політики є удосконалення методичних підходів до формування самих бюджетних програм. У цьому контексті наказом Міністерства фінансів України від 25 серпня 2023 р. № 465 затверджено «Методичні рекомендації щодо формування бюджетних програм головними розпорядниками коштів державного бюджету». В ньому визначено основні вимоги щодо складання бюджетних програм на різних стадіях бюджетного процесу в частині визначення їх результативності та посилення транспарентності бюджетного процесу. Обгрунтовано вимоги щодо забезпечення зв'язку бюджетної програми із цілями державної політики та

визначення результативних показників. Реалізація Методичних рекомендацій сприятиме більш досконалому застосуванню програмно-цільового методу та підвищить якість складання і виконання бюджетних програм.

3. Проходить оптимізація здійснення видатків з державного бюджету в умовах дії воєнного стану. Зокрема, це стосується казначейського виконання державного бюджету в частині черговості бюджетних платежів, зокрема щодо: виготовлення проєктно-кошторисної документації; функціонування промислових індустріальних парків; запобігання виникненню надзвичайних ситуацій техногенного, природного, соціального характеру та ліквідації їх наслідків; фонду ліквідації наслідків збройної агресії. Необхідність такого впорядкування дасть змогу покращити оперативність платежів, спрямованих на підтримку бізнесу і населення, а в перспективі стимулюватиме відбудову в державі.

4. Постійно здійснюються заходи із забезпечення виконання державного та місцевих бюджетів, зокрема в частині розподілу субвенцій соціального призначення, зумовлених наслідками військових дій і наявністю внутрішньо переміщених осіб; перерозподілу субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на реалізацію проєктів Надзвичайної кредитної програми для відновлення України; фінансової підтримки Укрзалізниці.

5. Проводиться фінансова підтримка відновлення країни з фонду ліквідації наслідків збройної агресії. Так, у 2022-2023 рр. виділялися кошти на такі першочергові потреби: підготовка кадрів і військ, медичне забезпечення особового складу, ветеранів військової служби та членів їхніх сімей, ветеранів війни; фінансування будівництва магістральних водогонів пошкоджених у зв'язку із знищенням Каховської гідроелектростанції; фінансування будівництва, ремонту та інших інженерно-технічних заходів із захисту об'єктів критичної інфраструктури паливно-енергетичного сектору критичної інфраструктури.

6. Дієвим інструментом для вирішення окремих виняткових проблем, пов'язаних з війною, є резервний фонд Державного бюджету України. З нього

протягом останніх місяців проводилося фінансування різноманітних невідкладних заходів, зокрема: виділення коштів обласним військовим адміністраціям тих територій, які значно постраждали внаслідок збройної агресії, для будівництва військових інженерних і фортифікаційних споруд; державна фінансова підтримка суб'єктів господарювання всіх форм власності, що здійснюють виробництво електричної енергії на теплових електростанціях та/або теплоелектроцентралях, шляхом здешевлення вартості кредитів; виплата одноразових грошових допомог члену сім'ї волонтера, який загинув під час надання волонтерської допомоги; зміцнення обороноздатності держави; покриття витрат об'єктів державної, комунальної та приватної власності, у приміщеннях яких безоплатно розміщувалися внутрішньо переміщені особи; фінансування заходів щодо транспортування питної води на потреби Дніпропетровської області [42].

Наведені приклади напрямів державної бюджетної політики України свідчать про наявність великої кількості нових екстраординарних потреб у зв'язку з розв'язаною Росією повномасштабною війною. Уряд використовує усі доступні і законні засоби для того, щоб вирішувати ці проблеми і, саме головне, щоб забезпечити Перемогу України. Звичайно, що важливу роль у реалізації сучасної бюджетної політики відіграє потужна фінансова і військова допомога демократичних зарубіжних країн – наших партнерів у боротьбі з агресором.

2.3. Формування та використання коштів державного і місцевих бюджетів

Державний бюджет України за 2022 рік, перший рік війни, був значно перевиконаний. В державному бюджеті було зібрано 1787,7 млрд грн, що майже на 38% більше ніж у 2021 році. 480 млрд грн із загальної суми доходів - це були кошти від міжнародних партнерів України, союзників у війні проти Росії.

Основні фактори які вплинули виконання доходів за висновками Міністерства фінансів України, такі:

- припинення всіх зовнішньоекономічних операцій, які здійснювалися через кордони з Росією і Білорусією, блокування морських портів, що призвело до зменшення імпорту і експорту України відповідно на 24 і 35% порівняно з попереднім роком;
- значне падіння економічної активності суб'єктів господарювання-платників податків;
- велика еміграція населення, причому як всередині країни, так і за межі України;
- руйнація промислового комплексу, який знаходиться на тимчасово окупованій території, в окремих випадках і на підконтрольні території внаслідок ракетних обстрілів;
- надання пільг по окремих видах податків для підтримки бізнесу під час війни;
- тимчасове припинення автоматичного відшкодування податку на додану вартість.

Чинники, які вплинули позитивно на обсяги доходів державного бюджету, - це гранти, які надійшли до державного бюджету від міжнародних партнерів. Крім того, позитивний наслідок мало збільшення надходжень державного бюджету тієї частини ПДФО, яка справляється з грошового забезпечення військовослужбовців. Разом з цим, щодо останнього джерела надходжень, слід розуміти, що збільшення грошового забезпечення військовослужбовців було забезпечено за рахунок видатків державного бюджету на оборону країни.

Доходи загального фонду державного бюджету у 2002 році зросли на 37,5% порівняно з попереднім роком. В додатку наведено дані щодо фактичних обсягів доходів державного бюджету України у 2022 році та темпи їх зміни порівняно з 2021 роком.

Війна суттєво вплинула на пріоритети і напрямки використання коштів державного бюджету України. У 2022 році касові видатки держбюджету склали

2705,7 млрд грн, що становить 89,1% від затвердженого на рік показника. В додатку А представлено дані щодо фактичних видатків державного бюджету в розрізі функціональної класифікації та зміни у їх обсягах порівняно з попереднім 2021 роком. Що стосується темпів росту видатків державного бюджету, то слід відзначити наступні напрямки використання коштів, по яким відбувалося суттєве збільшення:

- оборона країни - 1143,2 млрд грн, тобто 896,4% порівняно з 2021 роком;
- на утримання органів громадського порядку, безпеку та судову владу було використано 443,3 млрд грн, що становить 254,2% порівняно з 2021 роком;
- видатки на житлово-комунальне господарство з державного бюджету збільшилися за рік на 322,2%;
- на соціальний захист і соціальне забезпечення з державного бюджету було використано 426 млрд або 125,6% порівняно з попереднім роком.

В той же час, за окремими напрямками використання коштів державного бюджету у 2022 році спостерігалось суттєве зменшення фінансування. Так, лише 52,6% порівняно з попереднім 2021 роком становили видатки на економічну діяльність; на охорону навколишнього природного середовища було направлено лише 57,5% від обсягів 2021 року; на духовний та фізичний розвиток спрямовано 69,2% сум 2021 року; міжбюджетні трансферти з державного бюджету місцевим бюджетам України були профінансовані в обсязі 67,5% від обсягів попереднього року; на освіту направлено 69,2% порівняно з попереднім роком; на загальнодержавні функції, тобто утримання органів влади і управління відбулося також зменшення і рівень виконання становив 86,4% порівняно з попереднім роком.

Основні причини, які вплинули на виконання окремих запланованих показників видатків загального фонду державного бюджету у 2022 році, були такі: фінансування підвищених обсягів соціальних видатків, економія за видатками на обслуговування державного боргу, деякі затримки з боку головних розпорядників бюджетних коштів щодо підготовки та затвердження усіх

необхідних документів. які стосуються здійснення видатків державного бюджету, і в тому числі видатків на оборону і безпеку країни.

Видатки на обслуговування державного боргу та виплати за державними цінними паперами, які були профінансовані з державного бюджету України, у 2022 році становили 157,9 млрд грн або усього на 1,4% більше ніж у 2021 році. Це пояснюється тим, що під час війни були призупинені виплати по обслуговуванню державного боргу України і необхідність направлення значних ресурсів на потреби оборони. Що стосується економічної класифікації видатків державного бюджету, то слід зазначити, що у 2022 році переважали поточні видатки, а видатки на потреби розвитку були профінансовані в розрізі 88,4 млрд грн, що становить 65% від обсягів 2021 року. В той же час суттєво збільшилися видатки на оплату праці і нарахування на заробітну плату – 378,4%, продукти харчування – 505,1 %, соціальне забезпечення – 148,3%, оплату комунальних послуг та енергоносіїв – 129,5% від обсягів 2021 року. Таким чином капітальні видатки зменшилися і потреби, пов'язані з розвитком, зокрема бюджетної сфери, відкладені на майбутнє.

Слід підкреслити, що пенсійне забезпечення і соціальний захист населення у 2022 році були профінансовані повною мірою з державного бюджету України. Це необхідно було для того, щоб підтримати населення, в тому числі малозахищені верстви, внутрішньо переміщених осіб у складний час воєнного стану. Кошти, які надходять з державного бюджету до Пенсійного фонду України, дали змогу здійснити всі передбачені виплати. В 2002 році уряду вдалося провести індексацію пенсії для 9,4 млн громадян. Крім того, були запроваджені окремі види доплат до пенсії певним категоріям населення. Загалом можна зробити висновок про те, що вдалося забезпечити належний рівень фінансової підтримки тим категоріям громадян, які є вразливими, а також постраждалими внаслідок повномасштабної війни.

Розглянемо виконання загального фонду місцевих бюджетів України у 2021-2023 роках. Так, у 2021 р. загальний фонд місцевих бюджетів становив 351,9 млрд грн; в цьому році вдалося забезпечити збільшення порівняно з

попереднім роком на понад ніж 20%. Сума надходжень податку на доходи фізичних осіб у 2021 році становила 212,2 млрд грн; приріст досяг майже 20%. Ще одним значним податком в складі доходів місцевих бюджетів є плата за землю, обсяг якої за рік становив 35,3 млрд грн (приріст 12%). Податок на нерухоме майно ще не став відчутним джерелом доходів місцевих бюджетів, проте його обсяги постійно збільшується, у 2021 році вони становили 7,8 млрд грн і продемонстрували зростання порівняно з 2020 роком; єдиний податок досяг 46,2 млрд грн, також збільшення відбулося на понад 21%. Міжбюджетні трансферти з державного бюджету України місцевим бюджетом досягли суми 203,2 млрд грн, відсоток виконання складав 93%.

У 2022 році, першому році війни, загалом вдалося забезпечити виконання загального фонду місцевих бюджетів України; за рік надійшло 398,1 млрд грн або більше ніж попереднього року на 13,1%. Податок на доходи фізичних осіб досягнув розмірів 272,2 млрд грн (на 28,3% більше ніж попередній рік). Виконання і перевиконання показників надходжень по ПДФО було зумовлено значним зростанням цього податку, який нараховується із грошового забезпечення військовослужбовців. Проте, спостерігалась різка невідповідність територіальному надходженні даного податку до місцевих бюджетів в розрізі областей України. Відбулося збільшення надходжень єдиного податку; його обсяги становили 47,2 млрд грн. Плата за землю складала 29,6 млрд грн, відбулося зменшення надходжень у 2022 році порівняно з попереднім роком. Податок на майно становив 7,1 млрд грн, також відбулося деяке зменшення обсягів надходжень; спостерігалось зменшення акцизного податку з 17,8 млрд грн у 2021 році до 13,1 млрд грн у 2022 році.

За 10 місяців 2023 року місцеві бюджети України одержали 381 млрд грн. Порівняно з аналогічним періодом 22-го року приріст становив більше ніж 20%. За цей період до місцевих бюджетів надійшло 254,5 млрд грн податку на доходи фізичних осіб, що майже на 20% більше, ніж в попередньому році; єдиний податок становив 47,3 млрд грн (збільшення на 20%). По платі за землю спостерігалось також зростання на 20%, сума надходжень досягла 28,6 млрд грн;

податок нерухоме майно був зібраний в обсязі 8,2 млрд грн, майже на третину відбулося зростання надходжень в поточному році порівняно аналогічним періодом 2022 року. Акцизний податок надійшов в розмірі 18,5 млрд грн або на 84% більше, ніж за цей період минулого року; податок на прибуток з підприємств приватної власності становив 11,0 млрд грн або на 15,5% більше ніж у попередній період. Надходження міжбюджетних трансфертів з державного бюджету України за 10 місяців 2023 року становили 155,8 млрд грн або 90% від плану [45]. Основні показники доходів місцевих бюджетів представлено в табл. 2.1.

Таблиця 2.1

**Динаміка основних видів доходів місцевих бюджетів України
за 2021-2022 рр. та місяців 2023 року***

(млрд грн)

Доходи	2021 р.	2022 р.	10 місяців 2023 р.
Всього	351,9	398,1	381,0
ПДФО	212,2	272,2	254,5
Єдиний податок	46,2	47,2	47,3
Плата за землю	35,3	29,6	28,6
Податок на майно	7,8	7,1	8,2
Акцизний податок	17,8	13,1	18,5
Податок на прибуток	15,8	12,2	11,0

*Складено автором за даними [45].

З даних таблиці видно позитивну тенденцію щодо збільшення обсягів доходів загального фонду місцевих бюджетів України за останні три роки, а також в розрізі основних видів податків. Найбільше зростання спостерігається по податку на доходи фізичних осіб, який сплачується з грошового забезпечення військовослужбовців. Окрім зростання надходжень ПДФО внаслідок збільшення

кількості військових, було збільшено з 60% до 64% відрахування цього податку в доходи місцевих бюджетів. Але із-за нерівномірності в територіальному надходженні ПДФО збільшилася диференціація місцевих бюджетів за обсягами акумульованих доходів. Більше того, для окремих територій значне зростання доходів загального фонду відбулося у понад 7 разів, що зумовило нераціональне використання таких великих обсягів бюджетних ресурсів. Стає очевидним, що процес надання пільг по податках потребує науково обгрунтованого підходу та більш виваженої політики.

2.4. Особливості податкової і митної політики

В перші місяці після початку повномасштабної війни відбулися зміни в системі оподаткування, основна мета яких полягала в тому щоб зробити сприятливі умови для бізнесу, а також допомогти громадянам, як платникам податків, вижити у складний воєнний час. Головне спрямування змін в оподаткування полягало в тому, що відбулося зменшення ставок по окремим податкам тобто зменшився податковий тягар.

Крім того, були скасовані податкові перевірки для того, щоб спростити умови господарювання. В період війни та дії воєнного стану було встановлено мораторій на проведення податкових перевірок. Проте даний мораторій не був всеосяжним. Тому що не були призупинені перевірки камеральні. Крім того при виявленні різноманітних порушень дія воєнного стану не припиняла обов'язки платників податків щодо відповідальності за ті чи інші порушення.

Наступний напрямок змін у сфері оподаткування полягав в тому, що відбулося деяке послаблення відповідальності платників податків за ті чи інші види порушень у сфері оподаткування. Так, звільнялися від відповідальності платники податків за такі види порушень: недотримання строків сплати податків і обов'язкових зборів, порушення строків подання звітності, зокрема аудиторського висновку, порушення щодо реєстрації податкових або акцизних

накладних, неподання електронних документів щодо залишків пального і обігу пального або спирту етилового. Було визначено, що після закінчення воєнного стану в Україні всі податкові обов'язки платників податків будуть відновлені і протягом шести місяців необхідно виконати зобов'язання або необхідно буде нести відповідальність за такі порушення. Окрема група пільг була встановлена для платників податків які приймали безпосередню участь у воєнних діях; вони звільнялися від відповідальності за порушення строків виконання податкових обов'язків тощо.

Ще один напрямок послаблення податкового тиску полягав в лібералізації спрощеної системи оподаткування. Фізичним особам-підприємцям та юридичним особам було надано право на особливих умовах обрати 3 групу спрощеної системи оподаткування. Проте, виключення становили окремі групи платників, які працюють в сфері азартних ігор, лотереї, обміну іноземної валюти, що виробляють, продають підакцизні товари, які працюють в сфері страхового, банківського, кредитного бізнесу, накопичувального пенсійного забезпечення та інше. Виключення були встановлені щодо спрощення для третьої групи платників єдиного податку для тих осіб які проводять незалежну професійну діяльність. Запроваджено додаткову ставку єдиного податку в розмірі 2% від доходу для 3 групи на особливих умовах, для платників 1 і 2 груп передбачено добровільну сплату цього податку в період дії воєнного стану.

Крім того, відбулися зміни в адмініструванні і сплаті ПДФО, ПДВ, акцизного податку, місцевих податків і зборів, єдиного соціального внеску.

Щодо сплати податку на доходи фізичних осіб, то було надано нові пільги для окремих груп платників, зокрема волонтерів при наданні волонтерської допомоги; щодо відшкодування вартості пального, яке використовувалося під час надання послуг для потреб Збройних Сил України та територіальної оборони. Було виключено допомогу постраждалим внаслідок війни з оподаткованого доходу з метою справляння ПДФО. Платники податків одержали право на податкову знижку за 2022 рік в розмірі витрат не більше 16% від суми отриманого доходу при переказі коштів або передачі майна неприбутковим

організаціям. Для самозайнятих осіб була надана можливість врахування до складу витрат коштів, витрачених на потреби оборони. разом із зменшенням об'єкту оподаткування ПДФО, військового збору та єдиного соціального внеску. Певні спрощення були встановлені для податкових агентів при купівлі ними сільськогосподарської продукції у фізичних осіб.

В оподаткуванні податком на додану вартість були здійснені певні послаблення. Так, на період воєнного стану були встановлена ставка ПДВ в розмірі 7% на пальне; скасовано нарахування компенсувального ПДВ на товари або послуги, передані або надані на потреби оборони, або такі, які були знищені внаслідок війни. Окремі пільги були встановлені щодо реєстрації податкових накладних, нарахування пені. З квітня 2022 року і на період дії воєнного стану звільняються від оподаткування податком на додану вартість операції із ввезення на територію України товарів для певних груп платників

Пільги щодо сплати акцизного податку в період війни стосуються передачі на військові потреби пального, реєстрації акцизних накладних, ввезення транспортних засобів на територію України для окремих груп платників податку; операції щодо передання підакцизних товарів на користь Збройних Сил України та формування територіальної оборони та інше. У сфері місцевого оподаткування запроваджені зміни стосувалися скасування необхідності обов'язкового оприлюднення рішень щодо запровадження органами місцевого самоврядування місцевих податків і зборів у місцевих засобах масової інформації. З березня 2022 року і до кінця року, який настане після року закінчення війни і відповідно скасування воєнного стану для окремих груп платників земельного податку запроваджено звільнення від сплати цього податку. При цьому такі звільнення стосуються земельних ділянок на територіях, в яких ведуться бойові дії, на тимчасово окупованих територіях, на засмічених і забруднених в результаті бойових дій і окупації територіях. Аналогічний підхід був запроваджений щодо звільнення від сплати податку на нерухоме майно, яке знаходиться на територіях воєнних дій, тимчасово окупованих територіях і т.п.

З 1 березня 2022 року і на час до припинення воєнного стану було надано право фізичним особам-підприємцям, самозайнятим особам, членам фермерського господарства не нараховувати за себе і не сплачувати єдиний соціальний внесок. Було скасовано обов'язковість нарахування штрафних санкцій та пені за порушення в сплаті єдиного соціального внеску, а також встановлено мораторій документальних перевірок платників єдиного соціального внеску на час воєнного стану і протягом трьох місяців після його скасування.

Протягом першого року війни більшість запроваджених пільг була скасована. Причому, найважливішим в цьому було не потреба у наповненні бюджетів, а за висновками фахівців: «Деякі пільги, зокрема звільнення імпорту від ПДВ та акцизів, ставили українських виробників у гірші конкурентні умови порівняно з іноземними. Пільга, яка мала підтримати бізнес, грала проти нього» [9].

У серпні 2023 року були скасовані надані у попередньому році пільги по спрощеній системі оподаткування. Для фізичних осіб-підприємців 3 групи, у яких річний дохід не перевищує 7,819 млн грн, повертається застосовувана до війни ставка оподаткування у розмірі 5%. Єдиний виняток залишається для тих підприємців, які працюють і зареєстровані на територіях бойових дій та тимчасово окупованих територіях. Слід підкреслити, що скасування податкових пільг по спрощеній системі оподаткування проходить у контексті вимог Міжнародного валютного фонду.

Що стосується пільг у системі оподаткування, то це питання завжди є дискусійним. Справа в тому, що в Україні є багато виключень із загального правила оподаткування. Станом на першу половину 2023 року в Україні діє пільг або спеціальних режимів оподаткування в розрізі податків: 120 пільг - по ПДВ, 69 - по податку на прибуток, 35 - по акцизному податку, 26 - по платі за землю, 2 - по податку на нерухомість, 2 – по місцевим податкам і зборам. За висновками фахівців, найбільших втрат для бюджету завдають пільги по податку на додану вартість, для місцевих бюджетів - по податку на майно. Якщо би держава

скасувала встановлені пільги по оподаткуванню, то доходи бюджетів могли би зрости лише в частині митних платежів на 53,6%, податку на майно - на 43%, ПДВ – на 27,5% [9].

За розрахунками Винокурова Я., спостерігається зменшення надходження до бюджетів за останні три роки в таких розмірах: якщо в 2021 році загалом бюджетних надходжень недоотримано 51.1 млрд грн, то у 2022 році цей показник збільшився до 76,3 млрд, проте у 2023 році, за прогнозними оцінками, внаслідок скасування окремих видів раніше наданих пільг втрати бюджету можуть зменшитися до 62,9 млрд грн. Найбільші втрати бюджетних надходжень виникають внаслідок пільг по податку на додану вартість. «Через пільги державний та місцеві бюджети втрачають 40-50% доходів. Наприклад, якби у 2022 році не діяли пільги на податок на майно, то місцеві бюджети отримали б на 15,8 млрд грн або на 43% більше надходжень з цього податку» [9].

Внаслідок наданих пільг в частині митних платежів достатньо великими стали втрати доходів державного бюджету України. Так, у 2022 році за оцінками Державної митної служби внаслідок наданих пільг доходи бюджету від митних платежів були на третину меншими, загалом на суму 173,3 млн грн, з них пільги по пальному були надані на суму 66,9 млн грн, звільнення від митних платежів імпортованих товарів – на 38,8 млн, звільнення від мита автомобілів – на 13,3 млн грн, по імпорту товарів оборонного призначення – на 31,4 млн грн, пільги по акцизному податку – на 28,1 млн грн, пільгове звільнення від мита енергетичного обладнання – на 4,8 млн грн [9].

Фахівці зазначають, що «Інформацію про податкові та митні послаблення і їх ціну для бюджету складно знайти, а дані митниці та податкової не включають усі пільгові режими. Через це державі складно оцінити ефективність окремих податкових послаблень» [9]. У нормативних актах в процесі їх проходження у парламенті не зазначається мета надання пільг та їх наслідки, що наносить часто шкоду для бюджету держави. «В умовах великої війни кожна зібрана в країні гривня йшла на фінансування армії, тому умисне зменшення податкових надходжень точно не зіграло на користь оборони держави» [9].

Окрім скасування у 2023 році встановлених у перші місяці війни податкових пільг, зокрема повернення по попереднього рівня оподаткування єдиним податком, одночасно було частково скасовано заборону на планові податкові перевірки для суб'єктів господарювання, що працюють у сфері виробництва та реалізації підакцизної продукції (алкоголь, тютюнові вироби); азартних ігор; фінансових і платіжних послуг. В даний час дозволено проводити позапланові податкові перевірки лише в окремих випадках, при наявності інформації про порушення у платників податків.

2.5. Тенденції боргової політики

В умовах війни особливого значення набуває боргова політика, адже при різкому зменшенні окремих фіскально значимих доходів державного бюджету, профінансувати нові потреби країни у зв'язку з воєнним станом вдалося тільки завдяки залученню державних позик. Суми державного боргу України за роки війни збільшуються.

Основною ціллю боргової політики України, починаючи з нападу на Україну у 2022 році, стало акумуляція фінансових ресурсів, необхідних для забезпечення Збройних Сил України, оборони і безпеки. Уряд був вимушений у 2022 році перевищити ті обмеження, які встановлені законодавством щодо дефіциту державного бюджету – тобто 3% номінального обсягу ВВП. Бюджет був сформований з дефіцитом, який дорівнював майже 32% ВВП країни. Разом з цим, фактичне виконання показників державного бюджету у 2022 році було з дефіцитом, який дорівнював майже 19% обсягу ВВП. Державні внутрішні і зовнішні запозичення до державного бюджету загалом за рік становили 1309,1 млрд грн. Міністерство фінансів проводило регулярно аукціони з розміщення облігацій державної внутрішньої позики як в національній, так і в іноземній валюті. Слід зазначити, що військові облігації, які були випущені в перші місяці війни, залучалися для підтримки стійкості державного бюджету України.

У зв'язку із збільшенням дефіциту державного бюджету, у зв'язку з екстраординарними потребами держави, залучалися державні зовнішні запозичення у 2022 році – на суму 612,2 млрд грн, з яких майже 50 млрд грн становили кошти від міжнародних фінансових організацій та країн-партнерів.

Для вирішення нагальних потреб і фінансування дефіциту державного бюджету України у 2022 році надходили кошти від приватизації державного майна на суму 1,7 млрд грн, проте їх надійшло значно менше ніж планувалося – 8 млрд грн. Міністерству фінансів України вдалося достатньо ефективно проводити управління державним боргом і переносити терміни погашення боргів, домовлятися з інвесторами та інше. Окремо слід зазначити, що іноземні інвестори йшли на зустріч нашій державі, враховуючи потреби воєнного стану 1 млрд складало всього обсягу ВВП.

У 2022 році на погашення основної частини державного боргу України було направлено 448,6 млрд грн і на платежі з обслуговування державного боргу 156,5 млрд грн. В кінці 2022 року державний борг України досяг розміру 3715,1 млрд грн або 75,4% ВВП країни. Успішні дії уряду, Міністерства фінансів і Національного банку України сприяли тому, що Україна у 2022 році отримала низку нагород від міжнародних організацій. Міністерство фінансів України одержало міжнародну відзнаку у зв'язку з успішним менеджментом державних активів.

В додатку Б представлена інформація Міністерства фінансів щодо динаміки державного та гарантованого державою боргу України. З наведених даних видно, що відбувається суттєве збільшення загальних сум державності заборгованості. Так, якщо станом на кінець жовтня 2023 року державний борг та гарантований державою борг становив 2168,4 млрд грн, а на кінець 2023 року ця сума виросла більше ніж двічі до 4958,4 млрд грн.

З цієї суми державний борг становить 4638,3 млрд грн, причому третина його, а саме 1515,4 - це внутрішній борг і 3122,9 становить зовнішній державний борг України. Станом на кінець жовтня 2023 року гарантований державою борг складав 320,1 млрд грн; необхідно відзначити, що темпи зростання цієї складової

боргу не такі значні, як саме державного боргу. Гарантований державний борг в 2018 році становив 308,1 млрд, т. б. за 5 років суттєвого приросту не відбулося. Якщо говорити про структуру державного боргу, то головним чином це заборгованість за випущеними цінними паперами на внутрішньому ринку України ОВДП різного терміну обертання.

У зовнішньому боргу України основну частину становлять позики.

Перша група боргу – це заборгованість позиками, які були одержані від міжнародних фінансових організацій - 1852,4 млрд, з них кошти надійшли від Європейського банку реконструкції і розвитку, Європейського Союзу, Міжнародного банку реконструкції та розвитку, Міжнародного валютного фонду, Фонду чистих технологій (МБРР).

Друга група в складі зовнішнього боргу – це заборгованість за позиками одержаними від органів управління іноземних серед держав, які спрямували достатньо великі обсяги фінансової допомоги, це Великобританія, Польща, Франція, Японія.

В складі зовнішнього боргу України є заборгованість за позиками одержаними від іноземних комерційних банків та іноземних фінансових установ – третя група, вона складає суму 55,2 млрд грн.

Четверта група зовнішнього боргу України – це заборгованість за випущеними цінними паперами на зовнішньому ринку, це облігації державної позики, яка здійснювалася 2013 року і до 2021 року, всього на суму 823,6 млрд грн.

П'ята група зовнішнього боргу – це заборгованість, яка не належить до попереднього перерахованих категорій, в ній є кошти, які надійшли від Міжнародного валютного фонду – 50,8 млрд грн [сайт].

За даними Міністерства фінансів України у 2023 році статистика державного боргу наступна.

«Станом на 31 жовтня 2023 року державний та гарантований державою борг України становив 4 958,37 млрд грн, або 136,35 млрд дол. США, в тому числі: державний та гарантований державою зовнішній борг – 3 373,78 млрд грн

(68,04% загальної суми державного та гарантованого державою боргу), або 92,77 млрд дол. США; державний та гарантований державою внутрішній борг – 1584,59 млрд грн (31,96%) або 43,57 млрд дол. США.

Державний борг України становив 4 638,27 млрд грн (93,54% загальної суми державного та гарантованого державою боргу), або 127,54 млрд дол. США. Державний зовнішній борг становив 3 122,92 млрд грн (62,98% загальної суми державного та гарантованого державою боргу), або 85,88 млрд дол. США. Державний внутрішній борг становив 1 515,35 млрд грн (30,56% загальної суми державного та гарантованого державою боргу), або 41,67 млрд дол. США.

Гарантований державою борг України становив 320,10 млрд грн (6,46%), або 8,8 млрд дол. США, в тому числі: гарантований державою зовнішній борг – 250,85 млрд грн (5,06%), або 6,90 млрд дол. США; гарантований державою внутрішній борг – 69,25 млрд грн (1,40%), або 1,90 млрд дол. США» [45].

Висновки до розділу 2

Основною метою фінансової політики України у період війни стало мобілізація усіх фінансових ресурсів на забезпечення оборони і безпеки країни. В складний період війни без потужної підтримки міжнародних фінансових інститутів, а також усіх країн, які об'єдналися навколо України проти РФ, наша держава не змогла би налагодити супротив та продовжувати давати відсіч агресору.

Першочерговим завданням бюджетної політики стало збільшення обсягів бюджетних ресурсів, які можна спрямувати на потреби оборони і національної безпеки, а також оптимізація бюджетних видатків в частині визначення найбільш нагальних і важливих їх видів в умовах воєнного стану.

Слід зазначити, що завдяки тим мірам, які були проведені урядом у перші місяці війни стосовно підтримки бізнесу, вдалося забезпечити певною мірою стабільне господарювання підприємств.

Проводилися заходи із забезпечення виконання державного та місцевих бюджетів, фінансової підтримки відновлення країни з фонду ліквідації наслідків збройної агресії.

Державний бюджет України за 2022 рік був значно перевиконаний за рахунок фінансової допомоги країн-партнерів. В державному бюджеті було зібрано на 38% більше коштів ніж у 2021 році.

Війна суттєво вплинула на пріоритети і напрямки використання коштів державного бюджету України. Максимальне спрямування коштів на потреби оборони зумовили зменшення фінансування інших потреб, це: економічна діяльність, охорона навколишнього природного середовища, духовний та фізичний розвиток та ін.

Відбулися значні зміни в оподаткуванні, зокрема, зменшення ставок по окремим податкам і, відповідно, зменшення податкового тягаря. Основною ціллю боргової політики стало акумуляція фінансових ресурсів, необхідних для забезпечення Збройних Сил України, оборони і безпеки. Уряд був вимушений у 2022 році перевищити ті обмеження, які встановлені законодавством щодо дефіциту державного бюджету.

Таким чином, фінансова політика, яка проводиться в Україні в умовах воєнного стану, передбачає низку суттєвих змін, зумовлених підвищеними потребами оборони. Країна зіткнулася з великими труднощами і проблемами, які вимагали скорішого вирішення. Разом з цим, є необхідність, навіть в умовах війни, розробляти напрямки фінансової політики в післявоєнній Україні.

РОЗДІЛ 3

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

3.1. Проблеми реалізації фінансової політики в умовах війни та шляхи їх вирішення

Фінансова політика України, разом із початком у 2022 році війни, яку розпочала Росія, зазнала суттєвих змін. Національний банк України визначив Основні засади грошово-кредитної політики на період воєнного стану в Україні. В цьому документі містяться концептуальні підходи, які визначають стратегічні цілі державної фінансової політики, зокрема зазначено:

«В умовах широкомасштабної збройної агресії та запровадження воєнного стану в Україні першочергового значення набуває забезпечення надійного та стабільного функціонування банківської і фінансової системи країни, а також максимальне забезпечення потреб оборони України, безперебійного функціонування системи державних фінансів та об'єктів критичної інфраструктури» [43]. Таким чином, стратегічними пріоритетами визначено:

- 1) стабільність банківської і фінансової системи;
- 2) безперебійність діяльності системи державних фінансів;
- 3) безперебійність роботи об'єктів критичної інфраструктури.

Перед нашою державою постало важливе завдання, яке полягало у тому, щоб забезпечити швидкі зміни в управлінні державними фінансами для створення системи протидії воєнним загрозам, забезпечення безперебійної роботи національного господарства. А, в перспективі, відновлення і повернення до нормального життя. Необхідно було суттєво підкоригувати діяльність Уряду, змінити пріоритети, обсяги і структуру державних витрат. Закономірно що суттєвих змін зазнали також і фінанси приватного сектору і сектору домогосподарства.

Виникли труднощі у формуванні доходів на всіх рівнях, змінилася структура використання коштів на певних рівнях економіки і в окремих ланках

національного господарства, з'явилися ризики збалансування їх доходів видатків. Таким чином, необхідно було по-новому управляти як країною, так і державними фінансами, фінансами суб'єктів господарювання, місцевими фінансами, фінансами домогосподарства країни.

Слід підкреслити, що війна зумовила скачкоподібне зростання державних витрат, зокрема державного бюджету, це видатки на оборону, грошове забезпечення військовослужбовців, соціальний захист, соціальні програми, утримання і відновлення об'єктів інфраструктури, в т. ч. енергетичної. Разом з цим, була потреба в підтримці ділової активності суб'єктів господарювання всіх форм власності, наданні допомоги окремим верствам населення, які постраждали внаслідок військових дій, внутрішньо переміщеним особам, релокованим в безпечні регіони підприємствам. Звичайно, що проблеми торкнулися самих способів залучення коштів, механізмів адміністрування податків, забезпечення їх надходження до бюджетів всіх рівнів. Тому необхідно було внести корективи і в систему оподаткування і адміністрування податків.

Характерними тенденціями перших місяців війни, та й у наступні періоди, стало зменшення сукупного попиту громадян, зниження підприємницької діяльності, зростання кількості безробітних, збільшення контингенту осіб, які потребували фінансової допомоги від держави. Окрім цих тенденцій, погіршення фінансового становища України було зумовлено величезними збитками, які завдала війна національному господарству. Звичайно, що в таких умовах основні надії покладалися на систему державних фінансів. Саме в сфері державних фінансів відбулися зміни, які були проведені на законодавчому рівні і стосувалися системи оподаткування, митного обкладання, управління державним боргом. формування та використання коштів державного і місцевих бюджетів, процедур бюджетного процесу.

Слід зазначити, що незважаючи на руйнівні воєнної агресії проти України, все ж таки було забезпечене безперебійне фінансування всіх першочергових видатків, своєчасно здійснювалася оплата праці в бюджетній сфері, виплачувалися пенсії, соціальні допомоги. Звичайно, що в першочерговому

порядку проходило фінансування потреб забезпечення оборони і безпеки нашої держави. Необхідно також відзначити, що в принципі вдалося підтримати бізнес, особливо малий і середній, створити їм необхідні умови для продовження своєї діяльності, а при потребі переміщення підприємств в західні регіони.

Як засвідчує зарубіжний досвід у періоди війни, різноманітних військових конфліктів відбувається перехід до особливих механізмів функціонування державних фінансів, саме таким чином поступила Україна. Основні завдання, які постали перед країною, показано на рис. 3.1.

**Рис. 3.1. Основні завдання у сфері державних фінансів України
в умовах війни ***

*Складено автором.

Ведуться пошуки застосування нових підходів під час війни в управління державними фінансами. Так, українські вчені Луніна І., Білоусова О., Фролова Н. пропонують конкретні міри, які необхідно здійснити під час воєнного стану. Вони вважають, що для вирішення складних завдань у сфері оборони, гуманітарної та економічної політики необхідно застосовувати специфічні внутрішні джерела фінансування бюджетних витрат, зокрема, збільшення оподаткування високих «доходів і майна високої вартості, збільшення податків та зборів на видобуток природних копалин, підвищення акцизного податку на

нафтопродукти, алкоголь і тютюн, запровадження примусових позик до отримувачів високих доходів» [36, с. 26].

Як зазначалося у попередніх розділах, одним з напрямків державної фінансової політики під час війни є соціальна політика. В. Літинська підкреслює, що за любых обставин метою цієї політики є «посилення соціальної солідарності й підвищення загального добробуту. В умовах війни соціальна політика має спрямовуватися в першу чергу на мінімізацію негативних наслідків воєнних дій, передусім, таких як зростання кількості безробітних, безпритульних, переселенців, тобто осіб, які потребують допомоги в умовах руйнування об'єктів виробничої і соціальної інфраструктури» [33, с. 63].

Для досягнення цілей соціальної політики під час війни необхідно, перш за все, спрямувати заходи держави на мінімізацію негативного впливу воєнних дій на громадян. Для того, щоб досягнути поставлених цілей у соціальній політиці держави слід провести аналіз діючих соціальних послуг, ефективності їх надання, створити однакову для всіх систему соціальних виплат і соціальних послуг. Важливо привести соціальні зобов'язання держави до тих коштів, якими вона володіє. Ще одним актуальним напрямком соціальної політики України є цифровізація соціальної сфери і усіх соціальних стандартів та системи соціальних послуг. Важливо відновити діяльність, пов'язану із реальним запровадженням другого рівня пенсійної системи, за допомогою якого можна проводити індивідуальні нагромадження. Одним з перших завдань сучасної соціальної політики України є допомога незахищеним верствам населення, усім тим, хто опинився у складних життєвих обставинах внаслідок війни. Важливо провести ревізію чинних соціальних виплат з метою виявлення тих одержувачів виплат і послуг, які не потребують цього. Мається на увазі, що такі громадяни є достатньо забезпеченими.

Окрім виплати соціальних допомог, на думку В. Літинської, слід стимулювати зайнятість та підприємництво, «насамперед, серед вразливих категорій людей і переміщених унаслідок війни осіб, тобто її (підтримку) можна розглядати як інвестиції у самозайнятість людей. Серед інших актуальних

напрямів розвитку ефективної соціальної політики за сучасних умов слід виокремити максимальне стимулювання виходу на ринок праці людей, які отримують соціальну допомогу від держави; мікрокредитування для відкриття власного бізнесу; тощо» [33, с. 67].

Вчена вважає, що з метою подолання бідності населення доцільно запровадити універсальну соціальну допомогу з врахуванням доходів і складу родини. Справа в тому, що зараз соціальна система, створена ще за радянських часів, охоплює 35 видів соціальної допомоги відповідно до соціальних статусів громадян. Запровадження універсальної допомоги дасть змогу дотримуватися адресності та забезпечити ефективність використання державних коштів на соціальний захист [33, с. 67].

Нові виклики ставлять нові завдання перед діяльністю держави у сфері управління державною заборгованістю. Так, на думку В. Кудряшова, «Застосування боргового фінансування характеризується певними особливостями, які необхідно враховувати при проведенні державної фінансової політики під час війни, а саме:

- розміщення запозичень має здійснюватися за рівня дохідності, який не досягає критичних показників;
- залучені джерела не повинні провокувати допущення монетарного фінансування;
- стан вітчизняного фінансового ринку має бути достатнім для розміщення й обігу державних боргових інструментів, а міжнародні ринки дозволяти залучення ресурсу на прийнятних умовах» [31, с. 46].

На думку Т. Єфіменко «В умовах воєнного стану, фінансових та економічних криз необхідно посилювати контроль над державною скарбницею, використовувати механізми і стимули для підвищення фінансової дисципліни, зниження рівня корупції та обсягу тіньового сектору економіки. Також варто забезпечувати ширший доступ громадськості до фінансової інформації» [16, с. 13].

Ми підтримуємо думку Ю. Радіонова, що «в подальшому макроекономічна стабільність залежатиме від сприятливих фінансово-економічних умов і підтримки країн-партнерів, міжнародних фінансових інституцій. Пріоритетними завданнями в управлінні фінансовими ресурсами є недопущення дефолту, підвищення кредитного рейтингу, що дозволить залучати дешеві позики і тим самим зменшувати вартість обслуговування боргу в майбутньому» [50, с. 36].

3.2. Напрямки фінансової політики України в умовах післявоєнного відновлення країни

Поряд із проблемами у сфері фінансової політики, які вирішуються протягом воєнного стану і війни, актуальними є питання проведення фінансової політики у період післявоєнного відновлення України. Цьому питанню в даний час присвятили свою увагу українські вчені, які враховують рекомендації міжнародних організацій, а також досвід інших країн, що пережили війну та післявоєнне відновлення країни.

Головний напрямок державної фінансової політики в період післявоєнного відновлення країни полягає у фінансовому забезпеченні відновлення економіки, орієнтація на сталий розвиток і безпеку країни, всемірне зміцнення людського капіталу, задоволення різноманітних потреб, пов'язаних з відновленням економіки. Підходи, які використовують в умовах стабільного розвитку економіки, стають непридатними для їх застосування у період воєнного часу, а також післявоєнного відновлення. Перш за все, необхідна мобілізація великих обсягів фінансових ресурсів, забезпечення їх цільового і ефективного використання, посилення контрольних заходів за рухом публічних фінансових ресурсів, забезпечення максимальної прозорості публічних фінансів.

Для досягнення цілей повоєнного відновлення України важливо, щоб громадяни повністю довіряли державній і місцевій владі та підтримували її. Саме для цього необхідні механізми та інструменти прозорості публічних фінансів, а

також участі громадськості в управлінні державою та територіальними громадами.

Надзвичайно актуальності набуває питання ефективного управління усією фінансових відносин в країні. За висновками багатьох науковців та практиків, слід посилити контроль за державними коштами, активно використовувати особливі механізми та інструменти, спрямовані на покращення фінансової стабільності, зниження рівня тіньової економіки і корупції. Особливої ваги набувають питання соціальної політики держави, спрямованої на підтримку соціально незахищених громадян, внутрішньо переміщених осіб, військовослужбовців та членів їх сімей. В цьому напрямку важливо забезпечити збільшення робочих місць для того, щоб громадяни мали стабільні джерела доходів і відчували себе захищеними.

Поряд з цим, необхідна легалізація трудових доходів громадян з метою їх повного оподаткування та, як наслідок, наповнення бюджетів усіх рівнів сплаченими з доходів громадян податками. Ще одним напрямком фінансової політики післявоєнного відновлення країни є зміцнення стійкості системи державних та місцевих фінансів, зокрема, в частині попередження і подолання різноманітних ризиків і загроз, створення відповідних фінансових резервів, які можуть бути використані у випадку надзвичайних ситуацій.

У сфері податкової та митної політики в контексті післявоєнної відбудови країни вхід необхідно повернутися до попередньо діючої системи оподаткування та скасувати надані пільги під час перших місяців війни. Значною мірою це питання вже вирішується, адже у 2023 році держава скасувала окремі пільги з оподаткування, в т.ч. єдиним податком.

У повоєнній економіці України система оподаткування повинна бути побудована таким чином, щоб захистити вітчизняних виробників, забезпечити можливість їх стабільної роботи, одержання доходів та сплати податків. В перспективі доцільно проводити системну роботу, пов'язану з імплементацією українського законодавства до вимог Європейського Союзу.

Зарубіжний досвід наводить різні приклади заходів, які проводилися після війни і воєнних конфліктів. Так, наприклад у Німеччині після Другої світової війни були запроваджені примусові податки на доходи і майно, що дало змогу сформувати достатній обсяг бюджетних надходжень. Аналогічні міри були прийняті в Японії.

Крім того, необхідно посилити контроль за адмініструванням податків, ухиленням від оподаткування, приховуванням доходів, застосуванням незаконних схем ухилення від оподаткування. Окремим напрямком змін у сфері оподаткування в Україні повинно бути вдосконалення механізму сплати податку на майно з метою більшого наповнення місцевих бюджетів територіальних громад. Необхідно впорядкувати інформаційну базу для оподаткування нерухомості.

В умовах воєнного відновлення економіки України одним з важливих питань є вдосконалення управління державними фінансами (УДФ). Т. Єфименко пише, що необхідне: «постійне забезпечення Збройних Сил України фінансовими ресурсами в повному обсязі; запровадження середньострокового бюджетного планування; гармонізація вітчизняних правил УДФ з європейськими наднаціональними нормами; подальше поступове вдосконалення законодавства про регулювання порядку надання державних послуг; імплементація ефективних механізмів бюджетного контролю; вдосконалення фінансових правил та бюджетних процедур; розширення фіскального простору місцевого самоврядування; забезпечення прозорості операцій поліпшення фінансового бюджетного законодавства; оптимізація державного боргу і т. ін.» [16, с. 19].

Луніна І., Білоусова О., Фролова Н. вважають, що для збільшення фінансових ресурсів держави у поствоєнний період необхідно залучати значні обсяги міжнародної допомоги, приблизно 10 млрд дол. США щорічно, призупинити обслуговування державного боргу України, по можливості повно або частково списати зовнішню заборгованість держави. «Під час відбудовного періоду після закінчення воєнних дій можуть застосовуватися примусові позики

до високодохідних підприємств для фінансування розвитку підприємств пріоритетних видів економічної діяльності (у обмін на акції або боргові папери таких підприємств), а також співфінансування з державою та міжнародними організаціями інвестиційних проектів за пріоритетами, визначеними з урахуванням оцінки шкоди та збитків, завданих Україні» [36, с. 26].

На думку Ю. Радіонова «ефективними напрямками пошуку додаткових резервів є перегляд договорів оренди за користування об'єктами нерухомості, землею, підвищення податкових ставок на предмети розкоші й використання надр, інших природно-економічних, рекреаційних ресурсів у кожному регіоні країни; створення нових робочих місць, у тому числі завдяки релокації підприємств і залученню трудового потенціалу ВПО, запровадження туристичного збору, підвищення плати за паркування автомобілів, військового збору тощо» [50, с. 28].

Цікавими є пропозиції В. Кудряшова, який пропонує в частині боргової політики України періоду повоєнного відновлення: «передбачити використання в практиці управління державними борговими зобов'язаннями і цілий ряд інших механізмів, а саме: можливість використання ОВДП для оплати комунальних послуг, відновлення або придбання нового житла; оплати послуг з лікування; заснування нового бізнесу; регламентованого інвестором перерахування частини отриманих доходів у поточному періоді (повернення коштів з депозитів, перерахування відсоткових платежів, відрахувань із зарплати, надходжень з інших держав тощо)» [31, с. 49].

Багато вчених і практиків вважають, що «Повоєнне відновлення економіки має базуватися не просто на відбудові зруйнованих економічних потужностей, а й на сучасних високих технологіях, як свого часу успішно здійснили «азійські тигри»» [28, с. 14]. Для розробки і використання високих технологій необхідні кваліфіковані кадри, тому нові вимоги вже сьогодні постають перед системою освіти, яка повинна розвиватися в контексті кращих світових практик.

Важливим напрямком повоєнної фінансової політики повинно бути відновлення людського потенціалу, який вже значно втрачений. Л. Кістерський

підкреслює, що «саме людський капітал відіграє провідну роль у високотехнологічному розвитку країни. Інклюзивне навчання і практична орієнтація освіти стали визначальними чинниками у формуванні економічних успіхів багатьох країн. Відновлення Європи після Другої світової війни і повоєнної Південної Кореї було здійснено завдяки не тільки оптимальній архітектоніці системи проєктного управління процесами, але й залученню надзвичайно талановитих людей на всіх етапах їх реалізації. Економічні успіхи Південної Кореї довели, що формування людського капіталу через освіту на основі ціннісного підходу – один з вирішальних чинників безпрецедентно успішного економічного і соціального розвитку» [28, с. 15].

На рис. 3.2 узагальнено напрямки поствоєнної фінансової політики України на основі попередньо розглянутих підходів в науковій літературі, а також у різноманітних аналітичних і методичних матеріалах.

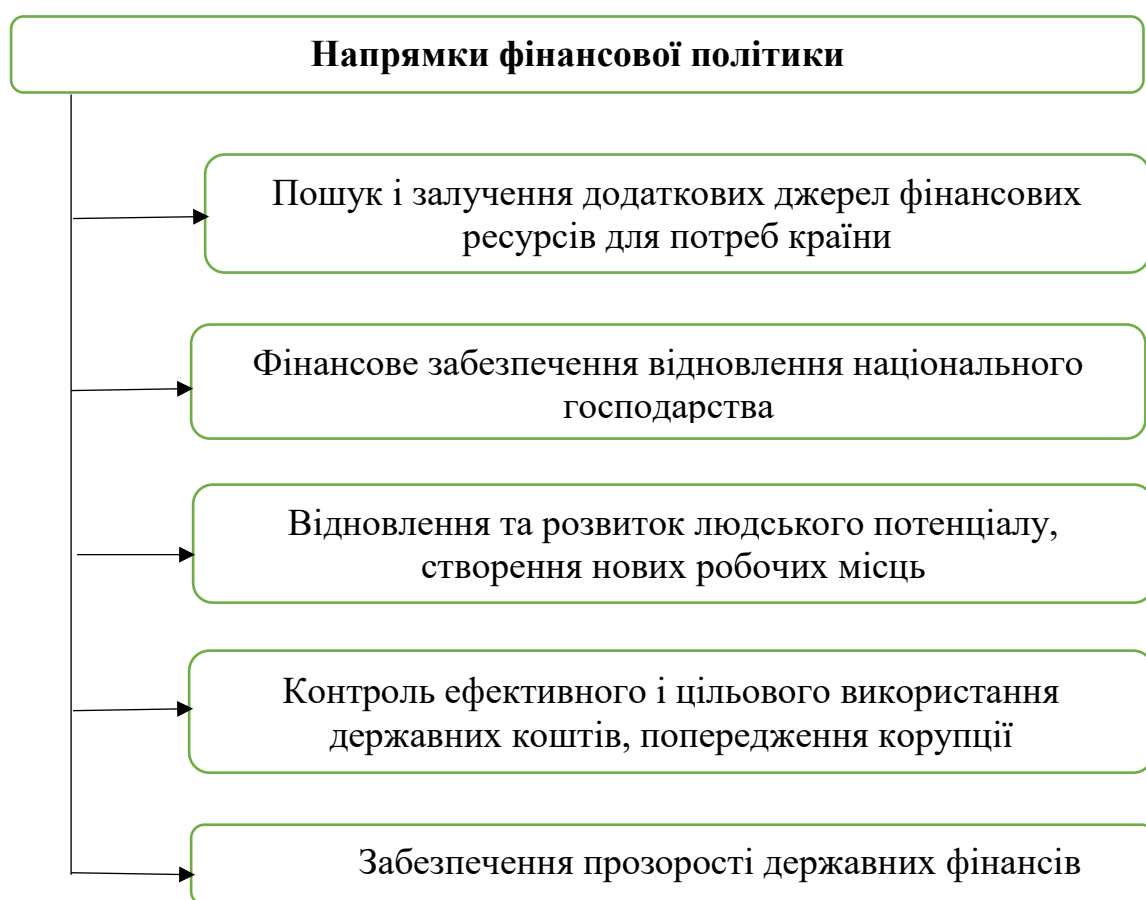

Рис. 3.2. Напрямки поствоєнної фінансової політики України *

*Складено автором.

Національний банк розробив рекомендації, які повинні допомогти уряду подолати труднощі у сфері державних фінансів:

«Рекомендації фінансовим установам

- Відновлювати кредитування бізнесу та населення.
- Зберігати консервативну оцінку кредитних ризиків.
- Підготуватися до розрахунку ринкового ризику та виконання вимог до капіталу на його покриття.
- Посилити увагу до управління ризиками інформаційної безпеки та ІСТ.
- Страховикам привести свою діяльність у відповідність до нових регуляторних вимог.

Рекомендації органам державної влади

- Надалі забезпечувати виконання зобов'язань відповідно до програми з МВФ та домовленостей з іншими донорами.
- Забезпечити подальший розвиток ринку внутрішніх ринкових запозичень.
- Сприяти реалізації стратегії розвитку фінансового сектору
- Зберігати доступ широкого кола підприємств МСБ та банків до державних програм підтримки бізнесу» [24, с. 15]

Виконання зазначених рекомендацій дасть змогу забезпечити фінансову стабільність в складних умовах війни.

Висновки до розділу 3

Фінансова політика України в період війни зазнала значних трансформацій і була спрямована, перш за все, на фінансування потреб оборони і безпеки країни, а також забезпечення безперебійної роботи апарату державного управління, функціонування бюджетної сфери, соціальний захист і підтримку населення, яке постраждало внаслідок війни. Основними цілями було визначено:

- 1) стабільність банківської і фінансової системи;
- 2) безперебійність діяльності системи державних фінансів;

3) безперебійність роботи об'єктів критичної інфраструктури.

Подальше спрямування фінансової політики повинно продовжувати зазначені напрямки, а також враховувати досвід 2022-2023 рр. Так, необхідно провести низку змін щодо повернення до довоєнної системи оподаткування, продовжувати вдосконалювати управління державними доходами і видатками, державним боргом.

Актуалізується питання щодо напрямків поствоєнної фінансової політики України. Визначаючи їх, необхідно врахувати зарубіжний досвід країн, які стикалися з аналогічними проблемами, а також враховувати реалії сьогодення, особливості національного господарства.

У повоєнній Україні необхідно примножити військову могутність, забезпечити посилення обороноздатності, відновити втрачений економічний і людський потенціал, створити інноваційну систему господарювання. В центрі уваги держави повинні бути громадяни, зокрема військовослужбовці, які забезпечують оборону країни.

ВИСНОВКИ

Вивчення наукових праць, нормативних, практичних і аналітичних матеріалів в процесі проведеного дослідження дало змогу зробити наступні висновки.

1. Фінансова політика держави стосується фінансової системи, а саме сукупності відносин, які виникають в зв'язку з розподілом і перерозподілом валового внутрішнього продукту і національного доходу. Основна мета фінансової політики – це фінансове забезпечення виконання функцій і завдань держави, забезпечення сталого соціально-економічного розвитку країни.

2. Фінансова політика під час війни передбачає наявність певних завдань і цілей за такими напрямками бюджетна політика держави, податкова і митна політика держави, боргова політика, грошово-кредитна політика держави. За кожним із зазначених напрямків передбачається вирішення своїх специфічних завдань. Проте головне спрямування фінансової політики – це забезпечення потреб оборони і безпеки країни. У фінансовій політиці вирішувалися такі завдання: забезпечення надходження державних доходів, ефективне управління державною заборгованістю, зміцнення системи соціального захисту, недопущення різкого погіршення фіскальної стійкості.

3. Фінансова політика під час війни потребує значних фінансових ресурсів, які важко мобілізувати із-за збитків, що завдає війна і труднощів, які виникли у сфері державних фінансів. Завдяки великій підтримці наших союзників у війні проти Росії, в Україну були спрямовані великі обсяги коштів міжнародної фінансової допомоги, військова техніка та озброєння, гуманітарна допомога, гранти та інші форми фінансової підтримки. Це дало можливість забезпечити відносну стабільність державних фінансів і спрямувати необхідні кошти на потреби оборони країни. Крім того, завдяки терміновим заходам, які провела держава у фінансовій сфері, вдалося мобілізувати максимум можливих коштів для потреб захисту країни. Такі заходи були проведені у монетарній, бюджетній, податковій і митній політиці, а також у сфері державного кредиту.

4. Основними напрямками фінансової політики під час воєнного стану є: фінансове забезпечення потреб Збройних Сил України, фінансування національної безпеки і оборони держави, фінансова підтримка державних підприємств, соціальний захист різних категорій населення, зокрема військовослужбовців і членів їх сімей, внутрішньо переміщених осіб, громадян які зазнало збитків внаслідок війни, фінансове забезпечення подолання наслідків збройної агресії, а також інші завдання, зумовлені війною і воєнним станом в Україні.

5. У перші місяці війни були зроблені певні зміни у системі функціонування державних фінансів України, бюджетній системі, системі оподаткування, митного обкладання, системі соціального захисту. Відбулися зрушення у обсягах і структурі державних доходів і видатків, державного боргу, бюджетного дефіциту. Все це було зумовлено, з одного боку, труднощами мобілізації звичайних доходів і новими збільшеними потребами в коштах для фінансування потреб оборони. Завдяки фінансовій і військовій підтримці зарубіжних союзників вдалося стабілізувати систему державних фінансів України.

6. Головними напрямками державної фінансової політики в період післявоєнного відновлення країни повинно бути: фінансове забезпечення відновлення економіки, перспективна орієнтація на сталий розвиток і безпеку країни, всемірне зміцнення людського капіталу, задоволення різноманітних потреб, пов'язаних з відновленням економіки. Основою повоєнного відновлення країни повинен стати людський потенціал, а це потребує вдосконалення системи освіти відповідно до кращих світових стандартів. Потрібні новітні підходи в підготовці кадрів, системі перекваліфікації, формуванні освіти протягом усього життя. потреб

7. У повоєнній країні необхідно змінити ставлення до потреб оборони і національної безпеки, суттєво підняти престижність військової служби, забезпечити гідну оплату праці і посилений соціальний захист військовослужбовців і членів їх сімей. Для цього потрібне спрямування

достатніх обсягів державних коштів, перш за все, з Державного бюджету України. Доцільно надати певні самостійні права органам місцевого самоврядування щодо фінансування потреб територіальної оборони і допомоги Збройним Силам України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Kizyma T. O., Lobodina Z. M., Khamyha Yu. Ya. Fraud with financial resources of the state: types and effect on the shadow economy. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. Збірник наукових праць*. 2019. Вип. 2(29). С. 355–363. URL: <http://fkd.org.ua/article/view/172307>
2. Kizyma T. O., Lobodina Z. M., Kizyma A. Ya. Optimization of budget funds expenditures on organization of the state activity. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики: зб. наукових праць*. 2018. Вип. 2(25). С. 183–190. URL: <http://fkd.org.ua/article/view/136531>
3. Lobodina Z. M., Lopushniak H. S., Kizyma T. O., Lyvdar M. V. Inclusive budgeting: theoretical aspects, prerequisites and necessity for its implementation in Ukraine. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. Збірник наукових праць*. 2020. Вип. 2 (33). С. 463–472.
4. Malyniak B. S., Martyniuk O. M., Kyrylenko O. P. Corruption and efficiency of public spending in states with various public management types. *Economic Annals-XXI*: Volume 178, Issue 7-8, Pages: 17-27, September 30, 2019. <http://soskin.info/en/ea/2019/178-7-8/Economic-Annals-V178-02>
5. Malyniak B. S., Martyniuk O. M., Kyrylenko O. P. The impact of corruption on the efficiency of public spending across countries with different levels of democracy. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*. URL: <http://fkd.org.ua/article/view/163927>.
6. Бак Н. Роль фінансової влади у розбудові повоєнної України. *Світ фінансів*. 2023. Вип. 1. С. 489–56.
7. Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 р. № 2456. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/>
8. Велика українська енциклопедія: Політика. URL: <https://vue.gov.ua/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0>

9. Винокуров Я. Десятки мільярдів повз касу. Кому і як держава роздає податкові пільги. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/06/20/701342/>
10. Вікіпедія: Політика. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0>
11. Возняк Г. В. Бюджетна політика розвитку регіонів України : сучасна парадигма та орієнтири подальших реформ : [монографія] ; НАН України. Львів: ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України». 2016. 520 с.
12. Горин В. П. Фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту: теоретична концептуалізація та проблеми функціонування : моногр. Тернопіль: ТНЕУ, 2020. 516 с.
13. Гроші та кредит : підручник / за ред. д.е.н., проф. О. В. Дзюблюка. Тернопіль: ТНЕУ, 2018. 892 с.
14. Дем'янишин В. Г. Теоретична концептуалізація і практична реалізація бюджетної доктрини України: Монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2008. 496 с.
15. Допомога міжнародних фінансових інститутів Україні. Моніторинг 26.03-30.04.2023 року. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/dopomoha-mizhnarodnykh-finansovykh-instytutiv-ukrayini-monitorynh-2603>
16. Єфименко Т. Управління державними фінансами в період воєнного стану і повоєнної відбудови України: науковий супровід трансформацій. *Фінанси України*. 2023. № 1. С. 7-25.
17. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. Ю.П. Сурмін, В.Д. Бакуменко, А.М. Михненко та ін.; за ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Трощинського, Ю.П. Сурміна. К.: НАДУ, 2010. 820 с.
18. Загальна сума прямих збитків, завдана інфраструктурі України через війну, сягає \$151,2 млрд – оцінка станом на 1 вересня 2023 року. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-pryamih-zbitkiv->

zavdana-infrastrukturi-ukrayini-cherez-viynu-syagaye-151-2-mlrd-otsinka-stanom-na-1-veresnya-2023-roku/

19. Закон України «Про Державний бюджет України на 2023 рік» від 03.11.2022 р. № 2710-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1082-20#Text>
20. Закон України «Про Державний бюджет України на 2024 рік» від 09.11.2023 р. № 3460-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-IX#Text>
21. Закон України «Про Національний банк України» від 20.05.1999 р. № 679-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#n759>
22. Звіт про фінансову стабільність. Грудень 2022 р. / Національний банк України. 47 с.
23. Звіт про фінансову стабільність. Червень 2023 р. / Національний банк України. 53 с.
24. Звіт про фінансову стабільність. 28 червня 2023 р. / Національний банк України. 15 с.
25. Іванов С. Принципи державної митної політики в Україні: зміст і критерії класифікації. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 10. С. 179–185.
26. Кириленко О., Жадан О. Підвищення прозорості та обґрунтованості використання бюджетних коштів. *Світ фінансів*. 2021. № 3. С. 23–37.
27. Кириленко О.П. Сучасні тенденції видатків на оборону з Державного бюджету України. *Світ фінансів*. 2019. Вип. 3. С. 179–188.
28. Кістерський Л.Л. Стратегічні принципи повоєнного відновлення України. *Фінанси України*. 2023. № 2. С. 3–16.
29. Корень Н. В. Бюджетна політика держави в умовах гібридної війни: пріоритети та ризики. НІСД. К., 26 с.
30. Крисоватий А. Воєнні реалії фіскального простору публічних фінансів України. *Світ фінансів*. 2023. Вип. 1. С. 8–30.

- 31.Кудряшов В. П. Фінансове забезпечення публічних витрат. *Економіка України*. 2023. №3 (736). С. 37-57.
- 32.Лисяк Л. В. Бюджетна політика у системі державного регулювання соціально-економічного розвитку України: [моногр.] К.: ДННУ АФУ, 2009. 600с.
- 33.Літинська В. А. Особливості соціальної політики України в умовах воєнного стану. *Економіка України*. 2023. № 1(734). С. 61-73.
- 34.Луніна І. О. Потенціал публічних фінансів для забезпечення видатків воєнного періоду та поствоєнного відновлення України. *Фінанси України*. 2022. № 8. С. 7-26.
- 35.Луніна І. О. Публічні фінанси в макроекономічній політиці зростання. НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». Київ, 2020. 440 с. URL <http://ief.org.ua/docs/mg/339.pdf>
- 36.Луніна І. О., Білоусова О. С., Фролова Н. Б. Особливості формування фіскального простору у воєнний та поствоєнний періоди.
- 37.Лупенко Ю. О., Радіонов Ю. Д., Забуранна Л. В. Формування соціальних видатків в умовах воєнного стану. *Фінанси України*. 2023. №3. С. 7-27.
- 38.Мартиненко В. В. Фіскальна політика України в умовах фінансової децентралізації: теорія, методологія, практика: монографія. Ірпінь: Університет ДФС України, 2019. 390 с.
- 39.Митний кодекс України: Закон України від 13.03.2012 р. № 4495-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#n4365>
- 40.Насипайко Д.С., Кузьмін Є.С., Буряк В.О. Податкова політика України: проблеми та перспективи розвитку. *Наукові записки*. 2011. Вип. 12. Част. 1. С. 74 -80.
- 41.Огляд інструментів підтримки бізнесу в період воєнного стану в Україні. Березень 2023 року. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ohlyad-instrumentiv-pidtrymky-biznesu-v-period-voyennoho- stanu-v-7>

- 42.Огляд інструментів фінансової стійкості в умовах воєнного стану в Україні (за період 16 серпня – 15 вересня 2023 р.) / Національний інститут стратегічних досліджень. Центр економічних і соціальних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ohlyad-instrumentiv-finansovoyi-stiykosti-v-umovakh-voyennoho-stanu-v>
- 43.Основні засади грошово-кредитної політики на період воєнного стану в Україні : Схвалено рішенням Ради Національного банку України від 15.04.2022 року. URL: <https://bank.gov.ua/ua/files/hJTwdIrBPNWeMzk>
- 44.Основні параметри Державного бюджету України на 2023 рік / Міністерство фінансів України. URL: https://www.mof.gov.ua/uk/budget_2023-582
- 45.Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: <https://mof.gov.ua/uk>
- 46.Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/>
- 47.Пелехатий А. О. Інституційно-правове забезпечення формування та реалізації бюджетної політики розвитку територій України. *Світ фінансів*. 2020. № 1(62). С. 140-151.
- 48.Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>
- 49.Постанова Кабінету Міністрів України від 31.05.2021 р. 2021 р. № 548 «Про схвалення Бюджетної декларації на 2022-2024 роки». URL: <https://mof.gov.ua/uk/state-budget>
- 50.Радіонов Ю. Д. Управління фінансовими ресурсами держави в умовах воєнного стану. *Економіка України*. 2023. № 1 (734). С. 20-43.
- 51.Рибак С. О. Механізм забезпечення бюджетної безпеки держави: теорія, методологія, практика : монографія. Чернігів : ЧНТУ, 2019. 306 с.
- 52.Розпорядження Кабінету Міністрів України від 08.02.2017 р. № 142-р. «Про схвалення Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017-2020 роки». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/142-2017-%D1%80#Text>

53. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.12.2021 р. № 1805-р. «Про схвалення Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2022-2025 роки та плану заходів з її реалізації». URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-strategiyi-reformuvannya-sistemi-upravlinnya-derzhavnimi-finansami-na-20222025-roki-ta-planu-zahodiv-z-yiyi-realizaciyi-i291221-1805>
54. Сіташ Т.Д. Фінансова політика держави: прагматика та проблематика. *Академічний огляд*. 2015. № 1(42). С. 29-34.
55. Словник української мови: ПОЛІТИКА. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D0%B3%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%B4%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C>
56. Соціальна політика в Україні у воєнний час. URL: <https://rpr.org.ua/news/sotsialna-polityka-v-ukraini-u-voienyny-chas/>
57. Фінанси : підручник. / за ред. С.І. Юрія, В.М. Федосова. 2-ге вид. переробл. і доповн. К. : Знання, 2012. 687 с.
58. Фінанси. Підручник : 2-ге вид., доп. та перероб. / І. О. Лютий, С. Я. Боринець, З. С. Варналій, та ін.; за заг. ред. д.е.н., проф. І. О. Лютого. Київ: 2023. 716 с.
59. Фінансова інфраструктура України стан, проблеми та перспективи розвитку : монографія / [В. Опарін, В. Федосов, С. Львовчкін та ін.] ; за заг. ред. В. Опаріна, В. Федосова. К.: КНЕУ. 2016. 695 с.
60. Шварц Д. Названо суму збитків, яких завдала українському довкіллю війна. URL: <https://www.unian.ua/ecology/viy-na-v-ukrajini-stala-vidoma-suma-zbitkiv-zavdanih-dovkillyu-cherez-viynu-12431238.html>